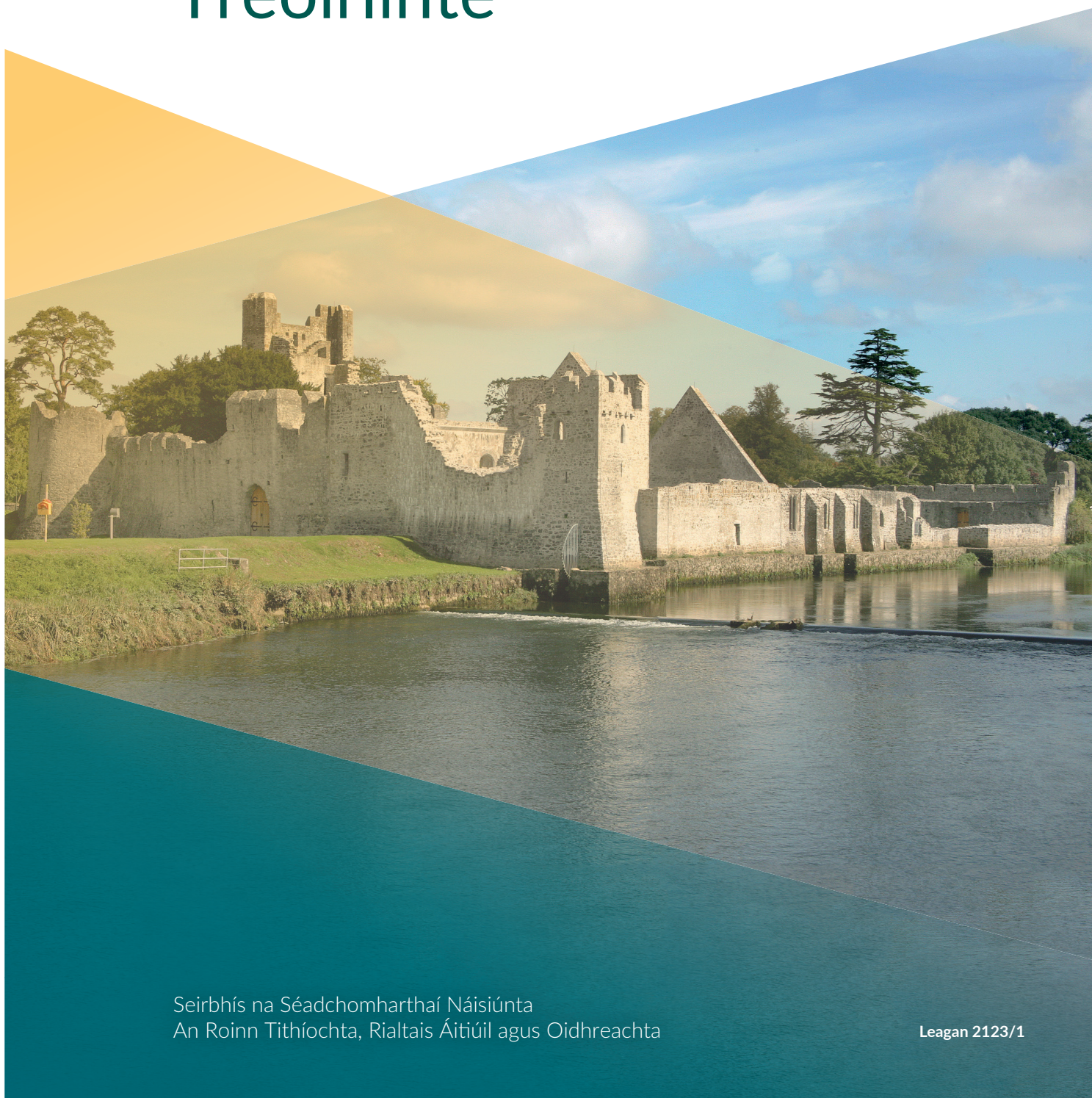

Rialtas na hÉireann
Government of Ireland

Scéimeanna Seandálaíochta agus Faoisimh Tuilte: Treoirlínte

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta
An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta

Leagan 2123/1

D'ullmhaigh Seirbhís Séadchomharthaí Náisiúnta na Roinne Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta na Treoirínte seo le hionchur lárnach ó Réitigh Bhainistíochta Seandálaíochta. Le linn dhréachtú na dTreoirínte, lorgaíodh aiseolas luachmhar agus fuarthas aiseolas luachmhar ó Oifig na nOibreacha Poiblí, an rannán um Bainistíocht Priacal Tuile.

Íomhá Chlúdaigh:

Caisleán Dheasmhumhan, Áth Dara, Contae Luimnigh, atá suite ar bhruach thuaidh Abhainn na Máighe díreach os cionn dhroichead Áth Dara (©Cartlann Ghrianghrafadóireachta, Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, Rialtas na hÉireann).

CLÁR ÁBHAIR

CLÁR ÁBHAIR	3
GIORRÚCHÁIN	6
ACHOIMRE FHEIDHMEACH	7
1. RÉAMHRÁ	9
1.1 Aidhm na dTreoirlínte	10
1.2 Scéimeanna Cosanta Tuilte	11
1.3 Reachtaíocht Ábhartha	12
1.4 Ceadúnais Seandálaíochta	13
2. RÓIL AGUS FREAGRACHTAÍ	15
2.1 Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta	16
2.2 Ard-Mhúsaem na hÉireann	17
2.3 Údarás Inniúil	17
2.4 An tÚdarás Conarthach	17
2.5 Oifig na nOibreacha Poiblí	18
2.6 Údarais Áitiúla	18
2.7 Comhairleoirí Innealtóireachta agus Timpeallachta	18
2.8 Seandálaithe Tionscadail	19
2.9 Comhairleoirí Seandálaíochta	20
2.10 Conraitheoir Oibreacha	22
2.11 Conraitheoir Seandálaíochta	22
2.12 Doiciméid/Sonraíochtaí Tairisceana	23
2.13 Céimeanna Scéim Faoisimh Tuile agus Ionchur ó Pháirtithe Leasmhara	24

3. MEASÚNACHT SEANDÁLAÍOCHTA AGUS SCÉIMEANNA COSANTA TUILTE	33
3.1 Réamhrá	34
3.2 Breithnithe i Measúnú Seandálaíochta ar Scéimeanna Faoisimh i gCás Tuilte	35
3.3 Oidhreacht Seandálaíochta agus Scéimeanna Cosanta Tuilte	36
3.4 Measúnacht Dheascbhunaithe	40
3.5 Suirbhé Allamuigh	41
3.6 Measúnacht Tionchair Seandálaíochta faoi Uisce	41
3.7 Riachtanais Tuairiscithe maidir le Measúnú Tionchair Seandálaíochta Faoi Uisce	46
3.8 Cineálacha Eile Imscrúdaithe	47
3.9 Tuairisciú	48
4. MAOLÚ SEANDÁLAÍOCHTA DO SCÉIMEANNA COSANTA TUILTE	51w
4.1 Forbhreathnú ar Straitéisí Maolaithe Seanbhunaithe	52
4.2 Réamhthochailtí Trialacha Seandálaíochta	54
4.3 Tochailt Seandálaíochta Iomlán ('Caomhnú le Taifead')	56
4.4 Monatóireacht Seandálaíochta	57
TUILLEADH LÉITHEOIREACHTA	61

Scéimeanna Seandálaíochta agus Faoisimh Tuilte: Treoirlínte

GIORRÚCHÁIN

AIF	An tAonad Iarratas ar Fhorbairt (An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta)
ASU	An tAonad Seandálaíochta Faoi Uisce (Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta)
BSFLBÉ	Bunachar Sonraí ar Fhardal Raic na hÉireann
EDM	Tomhas Fad Leictreonach
EISR	Tuarascáil ar Mheasúnacht Tionchair Timpeallachta
FNOA	Fardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta
GCC	An Ghníomhaireacht um Chaomhnú Comhshaoil
GPS	Córas Suite Domhanda
ITM	Mercator Trasnach na hÉireann
LCA	Ceantar Cothabhála Seandálaíochta
MCA	Anailís ilchritéir
MS	Ráiteas Modha
MTS	Measúnacht Tionchair Seandálaíochta
MTSU	Measúnacht Tionchair Seandálaíochta faoi Uisce
MDB	Measúnacht Dheasc-Bhunaithe
NMI	Ard-Mhúsaem na hÉireann
NPWS	An tSeirbhís Páirceanna Náisiúnta agus Fiadhúlra (An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta)
OPW	Oifig na nOibreacha Poiblí
RMP	Taifead Séadchomharthaí agus Áiteanna
RTT	Measúnacht Tionchair Timpeallachta
RTRÁO	An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta
SCT	Scéim Cosanta Tuilte
SI	Imscrúdú Láithreáin
SSBL	Bonnline Ríghearr
SSN	Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta
ST	Seandálaí Tionscadail
TDC	Taifead ar Dhéanmhais Chosanta
TLS	Taifead Láithreán agus Séadchomharthaí
USBL	Bonnline fíorghearr

ACHOIMRE FHEIDHMEACH

Cuireann na treoirínte seo creat ar fáil chun an oidhreacht seandálaíochta a chomhtháthú go héifeachtach i ndearadh agus i bhforbairt Scéimeanna Faoisimh Tuilte (FRS) arna bhforbairt ag Oifig na nOibreacha Poiblí (OPW) go díreach nó i gcomhar leis na húdaráis áitiúla ábhartha. D'fhoill cur chuige comhsheasmhach a éascú maidir le measúnú tionchair agus maolú ar oidhreacht seandálaíochta, cuireann siad creat i láthair chun idirghabhálacha seandálaíochta a chomhtháthú i scóipeáil, i ndearadh agus i dtógáil tionscadal faoisimh tuilte. Leagtar béim sna treoirínte freisin ar dheiseanna do thionscadail faoisimh tuilte chun cosaint, suíomh agus taitneamhacht na hoidhreachta a fheabhsú trí láithreáin oidhreachta agus limistéir stairiúla a oscailt a bhí doshroichte roimhe seo, caomhnú agus léirmhíniú séadchomharthaí a éascú, déantáin a sholáthar do thaispeántais ainmnithe músaeim, agus deiseanna agus aschuir taighde a chur i láthair amhail foilseacháin, láithreáin ghréasáin agus taispeántais.

Leagtar amach i gCaibidil 1 an creat dlíthiúil do FRS agus na cosaintí a thugtar don oidhreacht seandálaíochta ann, na hoibleagáidí agus na nósanna imeachta faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014, agus ról agus freagrachtaí na bpríomhpháirtithe leasmhara go léir, lena n-áirítear Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN), Oifig na nOibreacha Poiblí, Ard-Mhúsaem na hÉireann (AMÉ), údaráis áitiúla, seandálaithe tionscadail (PAnna), comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, comhairleoirí seandálaíochta, agus conraitheoirí seandálaíochta.

I gCaibidil 2, tugtar forbhreathnú ar charachtar na hoidhreachta seandálaíochta a d'fhéadfadh a bheith i láthair de ghnáth.

I gCaibidil 3, tugtar cuntas ar raon agus raon feidhme na modhanna agus na dteicnící measúnaithe seandálaíochta a fhéadfar a úsáid i measúnuithe deascbhunaithe (DBAnna), suirbhéanna allamuigh, Measúnuithe Tionchair Seandálaíochta Faoi Uisce (UAIAAnna), tochailtí tástála agus measúnuithe oidhreachta tógtha, a bhfuil sé mar aidhm leo go léir foráil a dhéanamh maidir le méid uasta an mheasúnaithe réamhthógála agus an mhaolaithe trí dhearadh. Moltar i gCaibidil 4 bearta chun éifeachtaí FRS ar sheandálaíocht a mhaolú, lena n-áirítear seachaint, caomhnú in situ agus caomhnú trí thaifead.

Figiúr 1: Caisleán Bhaile Átha Troim, Baile Átha Troim, Contae na Mí, atá suite ar Abhainn na Bóinne (©Cartlann Ghrianghrafadóireachta, Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, Rialtas na hÉireann).

1

Réamhrá

1. Réamhrá

1.1 Aidhm na dTreoirlínte

D'ullmhaigh Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN) na Roinne Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht (DHLGH) na treoirlínte seo chun creat a chur ar fáil chun seandálaíocht a chomhtháthú i Scéimeanna Faoisimh Tuilte (FRSs). Baineann siad le tionscadail FRS atá á seachadadh in Éirinn de réir cheanglais Threoir Tuilte an AE agus faoi chlár oibreacha caipitiúla faoisimh tuilte Oifig na nOibreacha Poiblí (OPW). Féadfar iad a chur i bhfeidhm freisin mar dhea-chleachtas do thionscadail FRS eile ar scála níos lú amhail iad siúd atá á ndéanamh go díreach ag údaráis áitiúla, lena n-áirítear iad siúd atá faoi bhun na tairsí chun Measúnacht Tionchair Timpeallachta (MTT) a éileamh.¹

Tugann na treoirlínte treoir maidir leis na riachtanais seandálaíochta do chéimeanna éagsúla de FRS, ó réamhdhearadh, trí thús agus go críochnú, rud a chinntíonn go gcloítear go leanúnach le tiomantas leanúnach an stáit do chaomhnú ár n-oidhreacht seandálaíochta.² Tugtar forbhreathnú sa doiciméad seo ar ról agus ar fhreagrachtaí na n-eintiteas éagsúil a bhíonn ag gabháil de ghnáth do sheachadadh straitéisí seandálaíochta ar FRS, lena n-áirítear an SSN, an OPW, údaráis áitiúla, sainchomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, PAnna, sainchomhairleoirí seandálaíochta agus conraitheoirí seandálaíochta.

Chomh maith leis sin, tá sé mar aidhm ag na treoirlínte páirtithe leasmhara eile a chur ar an eolas faoi raon agus suntas na n-idirghabhálacha seandálaíochta a dhéantar ar thionscadail SCT, foireann na n-údarás áitiúil, dearthóirí, conraitheoirí oibre agus fochonraitheoirí san áireamh.

Go hachomair, tá sé mar aidhm ag na treoirlínte seo tuiscint a sholáthar ar na nithe seo a leanas:

- Cosaintí atá ann d'oidhreacht seandálaíochta faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014.
- Dualgais agus nósanna imeachta dlí i dtaca le ceadúnais tochailte (Alt 26, Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930), riachtanais do thoiliú ón Aire (Alt 14, Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930), ceadúnais fhomhuirí (Alt 3, Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (Leasú) 1987) agus toilithe d'fheistí braite (Alt 2, Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (Leasú) 1987).
- Impleachtaí agus éifeachtaí a d'fhéadfadh a bheith ar acmhainn oidhreacht seandálaíochta mar ghnáth-thoradh ar thionscadail SCT.
- Nósanna imeachta atá le leanúint agus na caighdeáin a bhfuiltear ag súil leo ón SSN maidir le Tuarascálacha MTT agus MTT (EIARanna), Measúnuithe Tionchair Seandálaíochta (AIAanna) agus Measúnuithe Tionchair Seandálaíochta Faoi Uisce (UAIAanna).
- Ról faoi seach Seandálaithe Tionscadail (PAnna), sainchomhairleoirí seandálaíochta, conraitheoirí seandálaíochta, agus príomhphearsanra eile maidir le céimeanna leantacha gach FRS.
- Inmholtacht tabhairt faoi mheasúnú agus maolú ar na príomhoibreacha tógála agus is féidir, chun na tionchair ar oidhreacht seandálaíochta a íoslaghdú agus chun gur féidir raonta maolaithe láneolasacha a fhorbairt.

¹ Beidh na treoirlínte seo agus cur i bhfeidhm na dtreoirlínte seo faoi réir ag athbhreithniú leanúnach agus is féidir go ndéanfar leasú orthu ó am go ham. Mar sin féin, go dtí go bhfoilseofar athbhreithniú iomlán, leanfaidh siad de bheith infheidhme. I mí Mheán Fómhair 2023, achtaíodh an tAcht um Oidhreacht Stairiúil agus Seandálaíochta agus Forálacha Ilghnéitheacha 2023. Samhlaítear go gcuirfeair tús leis sa tréimhse atá le teacht ach idir an dá linn beidh feidhm ag Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta.

² Tá beartas náisiúnta maidir le cosaint na hoidhreacht seandálaíochta i gcomhthéacs na forbartha leagtha amach sa doiciméad *Framework and Principles for the Protection of the Archaeological Heritage* (Rialtas na hÉireann, 1999). Chun críocha na dtreoirlínte seo, is féidir oidhreacht seandálaíochta a thuiscint sa chiall is leithne chun oidhreacht talún, faoi uisce, tógtha, tionsclaíoch agus dúchasach a áireamh (féach Pointe 3.3).

Ba cheart na treoirínte seo a bhreithniú i gcomhar le beartais náisiúnta maidir le cosaint na hoidhreacht seandálaíochta, is é sin, *Creat agus Prionsabail um Chosaint na hOidhreacht Seandálaíochta*,³ *Beartas agus Treoirínte maidir le Tochailt Seandálaíochta*,⁴ *Treoirínte Oidhreacht Ailtireachta d'Údaráis Áitiúla*⁵ agus aon treoirínte ábhartha eile arna n-eisiúint ag an SSN agus comhlachtaí eile.

1.2 Scéimeanna Cosanta Tuilte

Is iondúil go ndéantar dul chun cinn ar FRSanna atá á seachadadh faoi chlár oibreacha caipitil faoisimh tuilte an OPW faoi dhá mhúnla. Tá scéimeanna **Samhail A** faoi stiúir an údaráis áitiúil mar an t-údarás conraitheoireachta agus cuireann siad an tionscadal chun cinn faoin Acht um Pleanáil agus Forbairt, 2000 (arna leasú) agus faoi Acht na nÚdarás Áitiúil (Oibreacha) 1949. Maidir le scéimeanna a ndéantar dul chun cinn orthu tríd an tsamhail seo, tá an t-údarás áitiúil i gceannas ar sholáthar agus ar sheachadadh an tionscadail, agus cuireann an OPW maoiniú iomlán ar fáil agus d'fhéadfadh sé roinnt tacaíochta teicniúla/bainistíochta a chur ar fáil don údarás áitiúil freisin. Ó 2018, agus méadú suntasach tagtha ar líon na scéimeanna a chuirtear chun cinn, is é seo an príomhbhealach ina soláthraítear iad. I scéimeanna **Mhúnla B**, is é oifig na nOibreacha Poiblí (nó an t-údarás áitiúil i gcásanna áirithe) an t-údarás conraitheoireachta.

Ag brath ar an mbealach pleanála a roghnaítear, d'fhéadfadh na céimeanna atá i gceist a bheith difriúil, ach de ghnáth déantar tionscadail FRS a fhorbairt i gcúig chéim:

- Céim I – Forbairt na Scéime agus an Dearadh Tosaigh.
- Céim II – Próiseas Pleanála nó Taispeántas/Dearbhú Poiblí.
- Céim III – Dearadh Mionsonraithe.
- Céim IV – Feidhmiú/Tógáil.
- Céim V – Aistriú na nOibreacha.

D'fhéadfadh drochthionchar suntasach a bheith ag na scéimeanna seo ar oidhreacht seandálaíochta, idir oidhreacht talún agus faoi uisce. Os a choinne sin, d'fhéadfadh tionchar dearfach a bheith ag tionscadail FRS trí rioscaí tuile a laghdú agus deiseanna a chur ar fáil chun láithreáin agus séadchomharthaí agus struchtúir oidhreacht ailtireachta a chaomhnú agus rochtain a sholáthar orthu. Is féidir leis an gcumas éifeachtaí díobhálacha ar oidhreacht seandálaíochta aitheanta agus neamhthaifeadta roimhe seo agus ar shócmhainní oidhreacht cultúrtha eile a sheachaint a bheith beagán teoranta, ach, i gcomhréir le beartas oidhreacht an stáit, ba cheart a gcaomhnú in situ a lorg.

Chun é sin a bhaint amach, ba cheart sainmheasúnú oidhreacht seandálaíochta a dhéanamh ag Céim I d'fhorbairt FRS agus *sula* lorgaítear ceadú do scéim ar leith, rud a cheadaíonn é a mhodhnú, chun tionchair seandálaíochta a chosc, nuair is féidir, mar chuid de chéim deartha Chéim I (áirítear leis seo measúnú faoi uisce ina moltar oibreacha mórscála in-uisce). Laghdaíonn an cur chuige seo an baol go dtarlódh éifeachtaí díobhálacha ar an oidhreacht seandálaíochta, rud a laghdaíonn an baol go gcuirfí bac ar dhul chun cinn trí shaincheisteanna seandálaíochta fairsinge gan choinne a theacht chun cinn, go háirithe le linn na tógála (Céim IV).

³ <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/framework-and-principles-for-protection-of-archaeological-heritage.pdf>

⁴ <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/excavation-policy-and-guidelines.pdf>

⁵ <https://www.buildingsofireland.ie/app/uploads/2019/10/Architectural-Heritage-Protection-Guidelines-for-Planning-Authorities-2011.pdf>

1.3 Reachtaíocht Ábhartha

Na hAchtanna Siltin Airtéirigh agus an tAcht um Pleanáil agus Forbairt

Déantar an chuid is mó de thionscadail FRS do chlár oibreacha caipitiúla faoisimh tuilte oifig na nOibreacha Poiblí a sheachadadh tríd an Acht um Pleanáil agus Forbairt, 2000 (arna leasú), agus baintear úsáid níos lú as na hAchtanna um Dhraenáil Artaireach, 1945 agus 1995 (arna leasú). Is é an OPW nó an t-údarás áitiúil ábhartha an príomhúdarás. Is dócha go mbeidh MTT (ullmhú TMTTanna san áireamh) mar chuid de na hiarratais phleanála agus de na próisis faofa do scéimeanna a dhéanfar faoi réir na bhforálacha reachtaíochta seo.⁶

Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta

Faoi réir Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014, tá freagracht ar an Aire Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht as raon dualgas i dtaca le séadchomharthaí, báid bhriste agus réada seandálaíochta a chosaint, rialú gníomhaíochtaí a imríonn tionchar ar an oidhreacht seandálaíochta san áireamh. Tagraíonn an tAcht Leasaithe 1987 go díreach do chosaint na seandálaíochta faoi uisce, rud a d'fhéadfadh a bheith ábhartha go minic i gcás thionscadail SCT go háirithe.

Áirítear iad seo a leanas ar fhorálacha Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014 a bhaineann le céimeanna measúnaithe, maolaithe agus tógála thionscadail FRS:

- Ní ceadmhach oibreacha ag nó i ndáil le láithreán nó séadchomhartha arna thaifeadadh faoi Alt 12 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (leasú) 1994 nó atá cláraithe faoi Alt 5 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (leasú) 1987 a dhéanamh mura mbeidh fógra dhá mhí tugtha don Aire Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht, ach amháin i gcásanna a bhfuil géarghá leo agus le toiliú an Aire.
- Le heisceachtaí an-teoranta, teastaíonn ceadúnas tochailte seandálaíochta faoi Alt 26 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 ó gach tochailt seandálaíochta (cibé áit a dtarlaíonn sé agus is cuma cé acu atá sé dírithe ar láithreán nó séadchomhartha seandálaíochta aitheanta), mura ndéantar é faoi Thoilíú Aire faoi Alt 14 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 (i gcás ina n-éilíonn tochailt seandálaíochta beartaithe toiliú faoi Alt 14 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930, déileálfar leis faoin alt sin, agus ní faoi Alt 26 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930).
- Teastaíonn ceadúnas faoi Alt 3 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1987 chun tumadóireacht a dhéanamh ar bháid bhriste atá 100 bliain d'aois nó faoi uisce, nó chun cur isteach orthu.
- Is féidir le báid bhriste atá níos lú ná 100 bliain d'aois nó áiteanna ina bhféadfadh báid bhriste nó réada seandálaíochta a bheith iontu a bheith faoi chosaint Alt 3 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (leasú) 1987, má chuirtear ordú cosanta faoi uisce orthu nó más dóigh go bhfuil a dhóthain tábhachta stairiúla, seandálaíochta nó ealaíonta ag baint le long, áit nó réad chun a leithéid de chosaint a thuilleamh.
- Gan toiliú, tá cosc ar úsáid feiste braite chun réada seandálaíochta a lorg (nó a leithéid d'fheiste a bheith i seilbh duine ar shéadchomhartha atá faoi chosaint faoi réir Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014) faoi réir Alt 2 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (leasú) 1987.
- Cuireann Alt 2 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (leasú) 1987 cosc ar fheiste braite (trealamh suirbhé gheoifisicigh san áireamh) a bheith i seilbh duine ag láithreán nó i láithreán ina bhfuil Séadchomhartha Taifeadta nó Séadchomhartha Náisiúnta atá faoi úinéireacht nó faoi choimirce an Aire Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht nó údarais áitiúil nó atá faoi réir Ordú Caomhnaithe faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta.

⁶ Ba cheart EIAanna a dhéanamh agus EIA Ranna a ullmhú i gcomhréir le Treoir 2014/52/AE ('an Treoir MTT'), an reachtaíocht, na rialacháin agus an treoir ábhartha trasuite.

- Tá toiliú de dhíth faoi réir Alt 14 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 chun cur isteach ar shéadchomhartha náisiúnta atá faoi úinéireacht nó faoi choimirce an Aire Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht nó údaráis áitiúil nó atá faoi réir Ordú Caomhnaithe faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta, nó chun athruithe a dhéanamh laistigh de, timpeall air nó i bhfoisceacht dó (agus chun tochairt a dhéanamh ar thalamh atá timpeall ar shéadchomhartha nó in aice le séadchomhartha den saghas sin atá faoi chúram an Stáit). Tugann an SSN le fios go measfar ballaí baile mar Shéadchomharthaí Náisiúnta de réir bhrí Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta lena n-áirítear breithniú a dhéanamh ar gach cosaint baile, mura gcuirtear a mhalairt in iúl, faoi réir Alt 14 d'Acht 1930.⁷
- Ní mór fionnachtana ar réada seandálaíochta a rinneadh seachas le linn tochairtí seandálaíochta ceadúnaithe nó léim/suirbhéanna faoi uisce, nó le linn gníomhaíochta a rinneadh faoi thoilíú Alt 14 1930 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta, a thuairisciú d'Ard-Mhúsaem na hÉireann (AMÉ) laistigh de 96 uair an chloig agus níor cheart go gcuirfí isteach orthu (Alt 23 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930).
- Tá ceadúnas de dhíth chun réad seandálaíochta a athrú (Alt 24 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930).
- Tá ceadúnas de dhíth chun réada seandálaíochta a easpórtáil faoi réir Alt 49 (7) den Acht um Institiúidí Cultúrtha Náisiúnta 1997.

1.4 Ceadúnais Seandálaíochta

Ní chuireann ceadú faoi na hAchtanna um Dhraenáil Artaireach, 1945 agus 1995 (arna leasú), agus faoin Acht um Pleanáil agus Forbairt, 2000 (arna leasú), deireadh le ceanglais dhlíthiúla faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014. Tá sé ríthábhachtach go ndéanfar iarratais ar cheadúnais agus ar thoilte riachtanacha faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014 go tráthúil.⁸

Tá an dualgas ar iarratasóirí ar cheadúnais agus ar thoilte faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014 a léiriú go bhfuil an t-iarratas, lena n-áirítear an obair nó an ghníomhaíocht atá beartaithe agus an mhodheolaíocht atá beartaithe, oiriúnach. Ní mór d'iarratasóirí a léiriú freisin go bhfuil an taithí agus an saineolas riachtanach acu chun tabhairt faoi na hoibreacha seandálaíochta atá beartaithe, nó go bhfuil sé ar fáil dóibh mar chuid dá bhfoireann, nuair is cuí.

Ní mór éadálacha réad seandálaíochta nach bhfaightear faoi cheadúnas tochairte seandálaíochta nó faoi thoilíú Alt 14 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 a thuairisciú ar leithligh d'AMÉ agus ní cead cur isteach orthu (ach amháin i gcás eisceachtaí teoranta) go dtí go ndéanfaidh AMÉ iniúchadh. Dá réir sin, agus chun moill a sheachaint, ba cheart monatóireacht seandálaíochta a dhéanamh faoi cheadúnas tochairte seandálaíochta (Ailt 14 nó 26 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930).

Moltar go ndéanfaí suirbhéanna tumadóireachta seandálaíochta faoi uisce, fiú nuair nach bhfuil siad dírithe ar láithreán bád briste aitheanta nó ar réad seandálaíochta faoi uisce, tar éis ceadúnas a fháil faoi Alt 3 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1987.⁹

⁷ <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/national-policy-on-town-defences.pdf>

⁸ Tógann sé suas le sé seachtaine ar SSN agus ar AMÉ chun iarratais a phróiseáil; d'fhéadfadh go mbeadh moill ar fhaomhadh má tá iarratais nó modheolaíochtaí neamhiomlán.

⁹ Ní mhaolaíonn eisiúint ceadúnais chun tumadh ag SSN na ceanglais dhlíthiúla atá ar an iarratasóir chun a chinntiú go gcomhlíontar go hiomlán Cód Cleachtais an Údarais Sláinte agus Sábháilteachta maidir le *Tumadóireacht Intíre agus Cladaigh (2018)* agus na *Rialacháin um Shábháilteacht, Sláinte agus Leas ag an Obair (Tumadóireacht)* (2018). <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2018/si/254/made/en/pdf>

Figiúr 2: Eisilteach eaglasta ón tríú haois déag, a gnóthaíodh le linn imscrúduithe seandálaíochta a rinne an Archaeological Diving Company Ltd. do Scéim Faoisimh Tuilte Abhainn na Feoire i gCathair Chill Chainnigh, áit ar athúsáideadh é chun droichead ón ochtú haois déag a threisiú (Grianghraf: Cóilín Ó Drisceoil).

2

Róil agus Freagrachtaí

2. Róil agus Freagrachtaí

2.1 Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta

Is é an SSN, thar ceann an Aire Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreacht, an comhlacht stáit atá freagrach as an oidhreacht seandálaíochta in Éirinn agus a huiscí teorann a chosaint agus a chaomhnú. I measc nithe eile, tá freagracht ar SSN as *inter alia*:

- Reachtaíocht a chur i bhfeidhm i dtaca le séadchomharthaí agus láithreáin a chosaint, báid bhriste stairiúla agus láithreáin seandálaíochta faoi uisce san áireamh.
- Tochailtí seandálaíochta a rialú, úsáid feiste braite chun críocha seandálaíochta a rialú, tumadóireacht i mbáid bhriste stairiúla nó i láithreáin seandálaíochta faoi uisce, nó chun críocha seandálaíochta, a rialú.
- comhairle a chur ar fáil d'údaráis phleanála ar bheartais forbartha (pleananna forbartha, plananna oidhreacht agus iarratais phleanála aonair) a d'fhéadfadh tionchar a imirt ar an oidhreacht seandálaíochta.

Is é ról Aonad Seandálaíochta Faoi Uisce (UAU) an SSN ná bainistiú agus cosaint na hoidhreacht seandálaíochta faoi uisce a chinntiú. Sa chás go bhfuil tionscadail FRS i gceist, cuimsíonn an cúram oidhreacht seandálaíochta faoi uisce agus trastíre chomh maith le hoidhreacht thógtha. Faigheann an ASU, tríd an Aonad um Iarratais Forbartha (AIF), na hiarratais agus na comhairliúcháin, agus d'fhéadfadh scóipeáil réamhdheartha SCT, tuarascálacha measúnachta seandálaíochta éagsúla, MTT agus TMTTanna a bheith san áireamh leo.

Tá oifigeach tiomnaithe SSN i bhfeidhm chun idirchaidreamh a dhéanamh le PAanna FRS, ag cinntiú rannpháirtíocht chomhoibríoch agus dul chun cinn comhsheasmhach maidir le bainistiú agus cosaint na hoidhreacht seandálaíochta. Déanann an SSN measúnú ar iarratais/comhairliúcháin FRS a fuarthas agus déanann sé tuairimí, aighneachtaí agus moltaí le haghaidh measúnaithe agus maolaithe a eiseofar, ar a seal, chuig na hiarratasóirí/údaráis ábhartha. Chun comhsheasmhacht a chinntiú, ba cheart gach comhairliúchán phleanála ar thionscadail FRS a dhíriú tríd an DAU, a chuirfidh comhairliúcháin ar aghaidh chuig an SSN agus, nuair is cuí, chuig oifigeach i rannán Bheartas Oidhreacht Tógtha na roinne.

- Mar chuid de mheasúnacht chomhairliúcháin, d'fhéadfadh go ndéanfaí athbhreithniú ar fhaomhadh tuarascálacha MTS/MTSU, TMTTanna, tuarascálacha tochailtí trialacha, measúnachtaí oidhreacht tógtha agus tuarascálacha eile ar tugadh fúthu mar chuid de phróiseas MTT nó le haghaidh tionscadail SCT leanúnacha.
- Déanann an SSN gach iarratas ar cheadúnas a fhaightear a scagadh, is é sin, feiste braite, iarratais faoi uisce, tochailt nó Toiliú Aire, lena n-áirítear Ráitis Mhoda (RManna) a cuireadh isteach agus iarratais ar shintí fada. Ba chóir don ST athbhreithniú a dhéanamh ar gach iarratas ar cheadúnas agus é a sheoladh chuig rannóg ceadúnaithe seandálaíochta an SSN. Déanfaidh an SSN iarratais ar cheadúnas/toiliú a scagadh, a phlé agus a fhaomhadh agus cuirfidh sé/sí MSanna comhghafacha isteach.
- Féadfaidh an ST ceadúnais nó iarratais ar thoiliú den sórt sin a chur isteach, ar an gcéad dul síos, go dtí go gceapfar sainchomhairleoir seandálaíochta nó conraitheoir seandálaíochta, a shealbhóidh ceadúnais den sórt sin (aistrithe) ina dhiaidh sin le ceadú an SSN.
- Déanfaidh an SSN athbhreithniú ar thuarascálacha seandálaíochta a bhaineann le hoibreacha ceadúnaithe, agus féadfaidh sé nó sí tuairimí/ráitis a thabhairt fúthu nó tuilleadh riachtanas a eisiúint ina leith más gá. Ba cheart don ST athbhreithniú a dhéanamh ar gach tuarascáil den sórt sin sula n-eiseofar chuig an SSN iad.

- Eiseoidh an SSN riachtanais bhreise, go hidéalach tríd an DAU nó go díreach chuig an údarás ábhartha (OPW, údarás áitiúil agus/nó sainchomhairleoir innealtóireachta agus comhshaoil, sainchomhairleoir seandálaíochta, ST), más infheidhme.
- Féadfaidh an SSN, i gcomhar leis an ST, cigireachtaí a dhéanamh ar oibreacha seandálaíochta ceadúnaithe chun a chinntiú go bhfuil siad á ndéanamh i gcomhréir le coinníollacha na gceadúnas, na dtailithe agus na modheolaíochtaí a bhfuil cur síos orthu ina ráitis mhodha comhghafacha. Beidh cruinnithe sceidealta rialta ar siúl idir Oifigeach FRS an SSN agus páirtithe ábhartha, amhail an t-údarás conraitheoireachta, an ST agus an comhairleoir seandálaíochta.
- Déanfaidh an SSN athbhreithniú agus tabharfaidh sé aiseolas ar an bhfaisnéis go léir a chuirtear isteach a bhaineann le tionscadail FRS, lena n-áirítear doiciméid scóipe luatha nó réamhdheartha.
- D'fhéadfaí cuireadh a thabhairt don SSN freastal ar chruinnithe agus ceardlanna scóipe réamhdheartha chun eolas níos fearr a fháil ar scéim, chun an rud céanna a phlé agus chun dul i dteagmháil leis na príomhpháirtithe leasmhara.
- Is féidir leis an SSN bualadh ar an láthair leis an ST, le sainchomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, le conraitheoir na n-oibreacha tógála, agus leis an sainchomhairleoir/Conraitheoir seandálaíochta.

2.2 Ard-Mhúsaem na hÉireann

Is é AMÉ stór an Stáit do gach réad seandálaíochta a aimsítear sa Stát nach eol dúinn a úinéir. Is comhairliúchán reachtúil é AMÉ faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014 maidir le hAlt 26 de Cheadúnais Tochailte (Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930) agus Alt 14 d'Iarratais ar Thoilíú (Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 agus Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 2004) agus tugann sé comhairle maidir le hoidhreacht seandálaíochta iniompartha. Tabharfaidh AMÉ comhairle faoi ghnéithe agus faoi riachtanais reachtúla ábhartha, lena n-áirítear tuairisciú éadálacha, eisiúint ceadúnais d'easpórtáil nó d'athrú déantán, dea-chleachtas maidir le conas éadálacha a láimhseáil agus riachtanais iarthochailte. Chomh maith leis sin, is féidir le hoifigigh AMÉ dul i mbun iniúchtaí láithreáin agus freastal ar chruinnithe láithreáin, más gá.

2.3 Údarás Inniúil

Is é an t-údarás inniúil an tAire nó an tÚdarás Poiblí a gceanglaítear TMTT a chur faoina bhráid, is é sin, an t-údarás a bhfuil sé de chúram air TMTT a scrúdú d'fhonn toiliú a eisiúint chun forbairt nó oibriú a dhéanamh. Is é an tAire Caiteachais Phoiblí agus Athchóirithe an t-údarás inniúil atá freagrach as tionscadail FRS a mheasúnú agus a fhaomhadh faoi Ailt 4 agus 7 de na hAchtanna um Dhraenáil Artaireach, 1945 agus 1995 (arna leasú). Is é an Coimisiún Pleanála an t-údarás inniúil atá freagrach as cinneadh a dhéanamh ar iarratais ar scéimeanna SCT faoi réir an Achta um Pleanáil agus Forbairt 2000 (arna leasú) agus faoi réir na reachtaíochta gaolmhaire eile. Do scéimeanna níos lú meastar go ginearálta gurb é an t-údarás áitiúil an t-údarás inniúil.

2.4 An tÚdarás Conarthach

Do thionscadail SCT is é an t-údarás conarthach an OPW, nó an t-údarás áitiúil i gcomhpháirt leis an OPW nó maoinithe ag an OPW. Tá an t-údarás conraitheoireachta ina bhall de ghrúpa stiúrtha an Tionscadail, atá comhdhéanta de bhaill foirne ón OPW agus ó údaráis áitiúla a bhfuil taithí shuntasach acu ar sheachadadh FRSs.

2.5 Oifig na nOibreacha Poiblí

Is í an OPW an phríomhghníomhaireacht um bainistiú priacal tuile agus chun tionchair tuile a íoslaghdú trí phleanáil inbhuanaithe. Tá sé freagrach as beartais agus straitéisí cuimsitheacha a fhorbairt, a chur i bhfeidhm agus a chomhordú le haghaidh bainistíocht riosca tuile. Is iad príomhfheidhmeanna OPW i dtaca le bainistíocht riosca i gcás tuilte ná:

- Comhairle a chur ar an Rialtas faoi bhainistíocht riosca i gcás tuilte agus beartas bainistíochta riosca i gcás tuilte.
- Cláir agus bearta bainistíochta riosca i gcás tuilte a fhorbairt agus a chur i bhfeidhm.
- Clár éifeachtach cothabhála cúrsaí abhann a chur i bhfeidhm faoi fhorálacha na nAchtanna um Dhraenáil Artaireach.

Ba chóir go mbeadh cúinsí seandálaíochta mar chuid de phleanáil tionscadail ó na céimeanna is luaithe de scéim ar leith. Maidir leis seo, comhlíonfaidh na hoibreacha go léir forálacha Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014 agus cloífidh siad leis an dea-chleachtas mar atá leagtha amach sna ráitis bheartais náisiúnta *Creat agus Prionsabail um Chosaint na hOidhreachta Seandálaíochta agus an Bheartais agus na dTreoirínte maidir le Tochailt Seandálaíochta* (1999). Déanann grúpaí stiúrtha tionscadail, ar a bhfuil ionadaithe ón OPW agus údaráis áitiúla, monatóireacht ar dhul chun cinn agus ar chur i bhfeidhm gach tionscadail agus tagann siad le chéile go rialta chun saincheistanna a thagann chun cinn, seandálaíocht san áireamh, a phlé.

2.6 Údaráis Áitiúla

Is minic gurb iad údaráis áitiúla an t-údarás conraitheoireachta do FRSs. Tá ról tábhachtach le himirt ag údaráis áitiúla i gcosaint na hoidhreachta trí straitéisí, cuspóirí agus beartais a leagan amach chun an oidhrecht seandálaíochta agus an oidhrecht thógtha a chosaint agus a chur chun cinn, lena n-áirítear Taifead ar Dhéanmhais Chosanta a chothabháil, agus Limistéir Chaomhantais Ailtireachta (ACAanna) a bhainistiú mar chuid dá bPlean Forbartha Contae. Cinntíonn an t-údarás áitiúil go gcuirtear beartas na Comhairle a bhaineann leis an oidhrecht seandálaíochta agus thógtha i bPleananna Forbartha i bhfeidhm maidir le cosaint oidhreachta, agus ag an am céanna cuireann siad sainchomhairle phraiticiúil ar fáil trína nOifigigh Chaomhantais agus/nó trína nOifigigh Oidhreachta maidir le hábhair a bhaineann le caomhnú agus caomhnú na hoidhreachta seandálaíochta agus tógtha.

2.7 Comhairleoirí Innealtóireachta agus Timpeallachta

Is é an t-údarás conarthach a cheapann na comhairleachtaí innealtóireachta agus timpeallachta ag Céim I chun an SCT a dhearadh agus chun í a bhainistiú tríd an bpróiseas pleanála (Céim I agus II). Is iadsan a dhéanann an dearadh mionsonraithe agus an soláthar don tógáil (Céim III), agus is iadsan a dhéanann maoirseacht ar na hoibreacha tógála a dhéanann an conraitheoir oibre (Céim IV agus V). I gcásanna áirithe, is féidir sainchomhairleoirí innealtóireachta agus timpeallachta inmheánacha a bheith ag OPW nó údaráis áitiúla chun na ról seo a líonadh. Féadfaidh an sainchomhairleoir innealtóireachta agus comhshaoil sainchomhairleoir seandálaíochta agus/nó speisialtóirí seandálaíochta a cheapadh chun seirbhísí seandálaíochta a sholáthar dá bhfoireann.

2.8 Seandálaithe Tionscadail

Tugann seandálaithe tionscadail (PAanna) comhairle don údarás conarthach ar ghnéithe seandálaíochta FRFanna ó na céimeanna is luaithe. Is ról ar leith é seo ó ról na gComhairleoirí Seandálaíochta a thugann faoi mheasúnú agus maolú seandálaíochta do thionscadail aonair FRS. Déantar a gcomhairle a mheas i ndearadh an tionscadail, chun tionchair seandálaíochta a mhaolú, chun straitéisí maolaithe a fhorbairt chun riachtanais seandálaíochta aitheanta a réiteach, agus chun riosca don oidhreacht seandálaíochta a íoslaghdú.

Is iondúil go n-áirítear na nithe seo a leanas leis na cúraimí sonracha atá le déanamh ag an ST, mar a chomhaontaigh an t-údarás conarthach:

- Comhairle a chur ar fáil don údarás conraitheoireachta maidir le gnéithe seandálaíochta de dhearadh tionscadail FRS.
- Athbhreithniú agus comhairle a chur ar fáil maidir le straitéisí maolaithe seandálaíochta do gach tionscadal FRS, bunaithe ar phlé le sainchomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, lena n-áirítear an straitéis um Imscrúdú Láithreáin (SI) ag céim réamhdheartha.
- Comhairle a thabhairt don údarás conraitheoireachta maidir leis na roghanna is fearr chun riosca don oidhreacht seandálaíochta a mheasúnú agus a bhainistiú ag céim an réamhdheartha.
- Cuidiú leis an údarás conraitheoireachta trí athbhreithniú a dhéanamh ar mhodheolaíocht, scóip agus ábhar an chomhairleora seandálaíochta don chaibidil MTT agus aguisíní ar oidhreacht chultúrtha.
- Athbhreithniú agus comhairle a thabhairt ar shonraíochtaí do sheirbhísí seandálaíochta, lena n-áirítear measúnuithe tionchair agus seirbhísí chun Sceideal Gealltanais Comhshaoil an tionscadail FRS ceadaíthe a chomhlíonadh.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar Mss an chonraitheora seandálaíochta, modheolaíochtaí oibre agus iarratais ar cheadúnais, agus tuairimí a thabhairt.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar dhóiciméid tairisceana, sonraíochtaí agus doiciméid phraghsála chun seirbhísí seandálaíochta a sholáthar.
- Comhairle a thabhairt maidir le freagrachtaí agus oibleagáidí reachtúla, go háirithe maidir le riachtanais cheadúnaithe agus toilithe.
- Le comhaontú an údaráis chonarthaigh, idirchaidreamh a dhéanamh le comhlachtaí reachtúla lena n-áirítear an SSN, AMÉ, an tSeirbhís Páirceanna Náisiúnta agus Fiadhúlra (NPWS) agus údaráis áitiúla ag pointí cuí, agus comhairle a chur ar fáil ina leith sin.
- Moltaí a chur ar fáil chun a chinntiú go dtarlaíonn idirchaidreamh comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil leis an SSN a luaithe is féidir maidir le haon saincheisteanna suntasacha oidhreacht seandálaíochta laistigh de FRS ar leith.
- Tacaíocht agus treoir a chur ar fáil don údarás conraitheoireachta maidir le conraitheoirí oibreacha agus aon fhochonraitheoirí, nuair a éilíonn na comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil é.
- Le comhaontú an údaráis chonarthaigh, idirchaidreamh a dhéanamh le sainchomhairleoirí agus leis na conraitheoirí seandálaíochta a fhostaítear le haghaidh scéimeanna aonair, agus leis an gconraitheoir oibreacha nó leis na fochonraitheoirí, le linn na scéime agus ina diaidh, chun a chinntiú go gcomhlíontar gach riachtanas ceadúnaithe.

Cuirfidh an ST comhairle ar an údarás conraitheoireachta freisin maidir leis na nithe seo a leanas:

- Oidhreacht seandálaíochta agus gnéithe oidhreacht ailtireachta agus cultúrtha eile de MTT, anailís ilchritéir (AI), déanamh roghanna, scagadh MTT, scóipeáil MTT agus dréachtú TMTTanna (Céim I).

- AManna cuí do thionscadail FRS ar leith, lena n-áirítear (ach gan a bheith teoranta do) taighde deisce, taighde stairiúil, anailís aischéimnithí cartagrafach, suirbhéanna scanadh léasair, anailís LiDAR, suirbhéanna braite geofisiceacha agus miotail, anailís gheo-seandálaíochta agus samhaltú taisce seandálaíochta, suirbhéanna léim nó siúil, suirbhéanna sonóra bataiméadrach agus taobh-scanadh, suirbhéanna oidhreacht tógtha lena n-áirítear scanadh léasair agus suirbhéanna fótagramiméadracha agus léirmhíniú, suirbhéanna geomaitice, measúnú ar thionchar/suímh amhairc, agus tochailtí tástála seandálaíochta.
- AIAanna agus UAIAanna le haghaidh scéimeanna níos lú/fothairseacha nó mar riachtanais leantacha le linn scéimeanna má aithnítear seandálaíocht.
- Maolaithe seandálaíochta, lena n-áirítear suirbhéanna, monatóireacht seandálaíochta, measúnacht ar fhionnachtana féideartha seandálaíochta, tochailtí seandálaíochta agus riachtanais tuairiscithe (Céim IV). Is féidir le hiniúchtaí ar oidhreacht seandálaíochta (ar tír agus faoi uisce) a bheith mar chuid de seo.
- Cumas agus cáilíochtaí na soláthróirí seirbhíse seandálaíochta.
- Dul chun cinn, riachtanais agus cartlannú iarthochailte (Céim IV agus Céim V).
- An foilsiú agus scaipeadh thorthaí na n-oibreacha seandálaíochta (Céim V).

Tabharfaidh an ST comhairle maidir le comhlíonadh na reachtaíochta ábhartha (lena n-áirítear an tAcht um Pleanáil agus Forbairt, 2000, arna leasú), na himpleachtaí a bhaineann le liostú na n-údarás áitiúil ar Dhéanmhais Chosanta agus ACAanna, agus comhlíonadh Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014. Tá sé seo rithábachtach nuair is Séadchomhartha Náisiúnta é suíomh atá faoi chúram an stáit nó an údarais áitiúil, mar shampla i gcosaintí baile. Is ceanglas reachtúil é riachtanais toilithe a chomhlíonadh dóibh seo, agus ba chóir do mhachnamh ar conas an tionchar, tionchar físiúil san áireamh, ar a leithéid de láithreáin a mhaolú a bheith mar dhúshraith ag cláir oibre SCT agus ag tionscadail aonair ag an gcéim deartha.

Tá treoir bheartais eisithe ag an SSN maidir le cosaintí baile agus déanann sé moltaí maidir le cosaint na hoidhreacht tógtha tríd an bpróiseas pleanála.¹⁰ Tabharfaidh Seandálaí an Tionscadail comhairle chomh maith faoi chomhlíontacht leis na bearta seo ar fad. Comhoibreoidh an ST le sainchomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil an tionscadail, le hOifigeach Caomhantais an údarais áitiúil agus/nó leis an Oifigeach Oidhreacht agus leis an Ailtire Comhairleach Caomhnaithe, ar cheart an dara ceann acu a fhostú, nuair is gá.

2.9 Comhairleoirí Seandálaíochta

Is saineolaithe inniúla iad comhairleoirí seandálaíochta ar an oidhreacht seandálaíochta, agus tá siad freagrach as tabhairt faoi thascanna ar nós na measúnuithe seandálaíochta a dhéanamh ag Céim I agus caibidil oidhreacht cultúrtha an TMTT a ullmhú, na hagusíní tacaíochta, agus Sceideal na nGealltanais Comhshaoil don oidhreacht chultúrtha ag Céim I.

Is féidir le sainchomhairleoirí seandálaíochta ionchur a chur ar fáil freisin, de réir mar is gá, i ndearadh mionsonraithe tionscadail ag Céim III. Is féidir na nithe seo a leanas a áireamh i ról an tsainchomhairleora seandálaíochta, ach níl sé teoranta dóibh:

¹⁰ <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/national-policy-on-town-defences.pdf>

- Ag obair go dlúth leis an sainchomhairleoireacht innealtóireachta agus comhshaoil agus speisialachais ann, ar nós speisialtóirí tírdhreacha agus amhairc, agus innealtóirí caomhnaithe.
- Le comhaontú an údaráis chonarthaigh, idirchaidreamh a dhéanamh leis an ST.
- An fhoireann seandálaíochta a bhainistiú.
- Tumadóireacht/suirbhéanna seandálaíochta a dhéanamh i gcomhréir le reachtaíocht na Séadchomharthaí Náisiúnta, ceadúnú, MSs agus coinníollacha toilithe SSN, agus i gcomhréir le bearta ábhartha reachtaíochta agus rialála eile.
- Taifeadadh seandálaíochta a dhéanamh (taifeadadh suirbhé, tuairisciúil, tarraingthe/léiritheach, fótagrafach, físeán, fótagramiméadracht 3D, faoi uisce, geomaitic).
- Tochailtí spriocdhírthe tástála seandálaíochta a dhéanamh, lena n-áirítear imscrúduithe faoi uisce, de réir mar is gá, a rinneadh i gcomhréir le MSanna ceadúnais tochailte, coinníollacha ceadúnaithe agus toilithe.
- Measúnuithe seandálaíochta foirgneamh, léirmhíniú agus taifeadadh.
- Measúnuithe tionchair amhairc agus measúnuithe a dhéanamh ar thionchair ar shuíomh séadchomharthaí, oidhreacht ailtireachta/thógtha.
- Suirbhéanna geoifisiceacha a dhéanamh (trastíre agus faoi uisce).
- Sonraí LiDAR a mheasúnú agus a léirmhíniú.
- Suirbhéanna geoifisiceacha a dhéanamh, lena n-áirítear na toilithe riachtanacha a fháil, an suirbhé a dhéanamh, na sonraí a bhainistiú, torthaí an tsuirbhé a léirmhíniú, agus tuarascálacha a ullmhú.
- Brath miotail chun críocha seandálaíochta (lena n-áirítear milleadh ó Slanna agus tochailtí tástála seandálaíochta).
- Seirbhísí iar-thochailte a sholáthar, lena n-áirítear speisialtóirí caomhnaithe, tarraingteacha, na toilithe agus na ceadúnais riachtanacha a fháil chun ábhar seandálaíochta a athrú nó a easpórtáil, taighde, scríbhneoireacht tuarascála, scaipeadh agus foilsiú poiblí, táirgeadh grafaicí, agus na torthaí a ionchorprú i measúnú seandálaíochta.
- Caibidil MTT maidir le hoidhreacht chultúrtha a ullmhú agus tacú le hagusíní (Céim I).
- Torthaí na hoidhreacht cultúrtha a chur i láthair ag éisteachtaí ó bhéal, más gá.
- Tacair sonraí geospásúla oidhreacht cultúrtha a ghintear le linn Chéim I a ullmhú.
- Ionchuir a ullmhú do dhearadh mionsonraithe (Céim III), de réir mar is gá,

Ní mór gurb iad seandálaithe a bhfuil na cáilíochtaí agus an taithí chuí acu (tagraítear dóibh mar ‘saineolaithe cumasacha’ sa treoir MTT), a dhéanfaidh na hoibreacha seandálaíochta go léir, bíodh sé ar tír nó faoi uisce, agus caithfidh ceadúnas cuí agus faofa a bheith acu, nuair is gá. Ba cheart go mbeadh dóthain pearsanra seandálaíochta cáilithe ag an sainchomhairleoir seandálaíochta chun na hoibreacha go léir a chlúdach. Éilíonn obair seandálaíochta in aon timpeallacht abhann/locha nó mara pearsanra a bhfuil speisialaithe, cáilíochtaí agus taithí bhreise áirithe acu, chun tabhairt faoin obair go sábháilte agus chun an chomhairle riachtanach a chur ar fáil maidir le gach gné den mhaolú seandálaíochta laistigh den timpeallacht sin. Ní mór an obair ar fad a dhéanamh i gcomhréir le dea-chleachtas agus ar bhealach a chloíonn le gach coinníoll ceadúnaithe agus toilithe. Má tá oibreacha seandálaíochta faoi uisce ag teastáil, ba cheart go mbeadh foireann tumadóireachta seandálaíochta faoi uisce atá cáilithe go cuí agus a bhfuil taithí tráchtála aige nó aici ar fáil chun na gnéithe seo den obair a chur i gcrích.

2.10 Conraitheoir Oibreacha

Tá an conraitheoir oibreacha fostaithe ag an údarás conraitheoireachta chun tabhairt faoi thascanna tógála nó cothabhála ar FRS (Céimeanna IV agus V). Is féidir go mbeadh ar an gconraitheoir oibreacha seirbhísí Conraitheora Seandálaíochta agus/nó speisialtóirí seandálaíochta leis na cáilíochtaí agus an taithí chuí a úsáid chun maoirseacht a dhéanamh ar na riachtanais seandálaíochta atá leagtha amach, riachtanais a bhaineann le seandálaíocht faoi uisce san áireamh. D'fhéadfadh ceanglas a bheith ann freisin tabhairt faoi oibreacha cumasúcháin tosaigh ag Céim IV, lena n-áirítear tabhairt faoi mhaolú réamhthógála, a bhféadfadh seirbhísí conraitheora seandálaíochta agus/nó speisialtóirí a bheith ag teastáil ina leith,

Ceanglaítear ar chonraitheoir na n-oibreacha a chinntiú go soláthraíonn a gconraitheoir seandálaíochta líon leordhóthanach seandálaithe a bhfuil na cáilíochtaí cuí acu agus a bhfuil taithí acu (is é sin, taithí acu ar thionscadail FRS, scéimeanna i dtimpeallachtaí comhchosúla agus ar scála comhchosúil, agus gnéithe d'oibreacha seandálaíochta do scéimeanna den sórt sin, amhail monatóireacht seandálaíochta ar thimpeallachtaí abhann/inbhearacha/mara), lena n-áirítear foireann tumadóireachta faoi uisce, nuair is gá, tabhairt faoin obair seandálaíochta go léir, i gcomhréir le gealltanais chomhshaoil MTT, coinníollacha pleanála, ceadúnaithe agus toilithe.

Le comhaontú an údaráis chonarthaigh, ba cheart do na sainchomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil agus don ST na ceanglais sin a shonrú go leordhóthanach agus aghaidh a thabhairt orthu i gclár oibre an chonraitheora oibreacha. Ba cheart dul i gcomhairle leis an údarás conraitheoireachta i gcás aon athruithe ar an gclár oibreacha agus ba cheart dóibh comhairle an ST a lorg. Féadfaidh an SSN agus an ST araon comhairle a thabhairt don chonraitheoir oibreacha agus dá gconraitheoir seandálaíochta maidir le seirbhísí seandálaíochta sonraithe (arna n-ullmhú ag Céim III), modheolaíochtaí agus ceadúnú, agus ceanglais chomhlíonta faoi Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014.

2.11 Conraitheoir Seandálaíochta

Is soláthraithe seirbhíse gairmiúla iad conraitheoirí seandálaíochta a dhéanann na hoibreacha seandálaíochta atá sonraithe ag an ST do Chéimeanna IV agus V den FRS. Is é an conraitheoir oibre a dhéanann fochonradh leis an gConraitheoir Seandálaíochta de ghnáth, nó uaireanta is é an forbróir (OPW nó údarás áitiúil) a dhéanann é. Ní mór na cáilíochtaí cuí agus an taithí chuí a bheith ag an gConraitheoir Seandálaíochta chun na hoibreacha seandálaíochta a dhéanamh, m.sh. a bheith incháilithe chun ceadúnas cuí a fháil (Ceadúnas Tochailte Alt 26 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930; Toiliú Feiste Braite Alt 2 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (Leasú) 1987 agus ceadúnas fomhuirí Alt 3 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (Leasú) 1987). Ní mór don Chonraitheoir Seandálaíochta a dheimhniú go bhfuiltear ag cloí le gach riachtanas agus coinníoll ceadúnaithe. Tá ról an Chonraitheora Seandálaíochta an-ilchineálach i gCéim IV agus V agus is féidir na cúraimí thíos a bheith mar chuid de, cé nach bhfuil sé teoranta dóibh:

- An fhoireann seandálaíochta agus aon fhochonraitheoirí agus speisialtóirí a bhainistiú le linn tionscadail.

- Le comhaontú an údaráis chonarthaigh, idirchaidreamh a dhéanamh leis an ST.
- Na hiarratais cheadúnais agus toilithe chuí agus na modheolaíochtaí a ullmhú.
- Na hoibreacha seandálaíochta a leagtar amach a dhéanamh.
- Ag tabhairt faoi thaifeadadh seandálaíochta (taifeadadh suirbhéireachta, tuairisciúil, tarraingthe/léiritheach, fótagrafach, físeán, fótagramiméadracht 3D, fobhun).
- Faireachán seandálaíochta, lena n-áirítear faireachán ar oibreacha dreidireachta, Slanna, agus cigireachtaí tréimhsiúla chun a chinntiú go gcomhlíontar na ceanglais reachtacha go léir, amhail Sceideal Gealltanais MTT, MSanna, coinníollacha ceadúnaithe agus toilithe.
- Tochailtí agus imscrúdú/tochailt tástála seandálaíochta a dhéanamh, lena n-áirítear imscrúduithe faoi uisce agus measúnuithe seandálaíochta foirgneamh agus taifeadadh, de réir mar is gá, a rinneadh i gcomhréir le MSanna ceadúnais tochairte, coinníollacha ceadúnaithe agus toilithe.
- Tochailt seandálaíochta a dhéanamh chun seandálaíocht a chaomhnú trí thaifead.
- Suirbhéanna geofisiceacha a dhéanamh (trastíre agus faoi uisce).
- Measúnuithe tionchair amhairc a dhéanamh.
- Brathadóireacht miotail chun críocha na seandálaíochta (san áireamh leis seo tá brathadóireacht miotail ar chartadh dreidireachta).
- Suirbhéanna iarthoilte a dhéanamh, lena n-áirítear léim/suirbhéanna seandálaíochta, i gcomhréir le reachtaíocht na Séadchomharthaí Náisiúnta, ceadúnú, MSs agus coinníollacha toilithe SSN, agus i gcomhréir le bearta ábhartha reachtaíochta agus rialála eile.
- Seirbhísí iar-thochailte a sholáthar, lena n-áirítear tuairisciú, speisialtóirí tarraingteacha, scríbhneoireacht tuarascála deiridh, taighde, foilsitheoireacht, agus ábhar a scaipeadh go poiblí.
- Rannpháirtíocht pobail, for-rochtain agus foilsíú.

2.12 Doiciméid/Sonraíochtaí Tairisceana

Déanfar na seirbhísí seandálaíochta riachtanacha do chéim an deartha (Céim I agus Céim III), agus chun an Sceideal Ábhartha Gealltanais Comhshaoil agus coinníollacha ceadaithe a eascraíonn as an TMTT don scéim sin nó do chéimeanna eile den phróiseas FRS a chomhlíonadh. I gcomhpháirtíocht leis na sainchomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, ullmhóidh an ST na sonraíochtaí seandálaíochta ábhartha thar ceann an údaráis chonarthaigh (OPW nó údarás áitiúil), a bheidh le cur san áireamh sa tsonraíocht tairisceana conartha oibreacha a ullmháíodh le linn Chéim III.

Freastalóidh an tsonraíocht seo ar gach riachtanas ábhartha atá leagtha amach i Sceideal na nGealltanais Timpeallachta de chuid an TMTT agus i gceadanna pleanála na scéime. Sula gcomhlánaítear agus sula n-eisítear na sonraíochtaí seandálaíochta go léir, ba cheart don ST a chinntiú go dtabharfar aghaidh ar aon ábhair imní a bhaineann leis an SSN (agus le seandálaí ábhartha an údaráis áitiúil, más infheidhme).

Ba chóir go luafar mar chuid de gach doiciméad/sonraíocht tairisceana, a bhaineann leis na seirbhísí seandálaíochta, íoscháilíochtaí agus riachtanais taithí na mball foirne de gach grád atá de dhíth chun obair a dhéanamh ar an tionscadal ábhartha, íoscháilíochtaí agus riachtanais taithí a leagfar amach i gCeistneoir Measúnaithe Oiriúnachta.

2.13 Céimeanna Scéim Faoisimh Tuile agus Ionchur ó Pháirtithe Leasmhara

Cé go bhfuil gach FRS uathúil, is féidir achoimre a dhéanamh ar an ST, conraitheoirí seandálaíochta agus príomh-ionchuir SSN i gcéimeanna na dtionscadal FRS mar seo a leanas:

Tábla 1: Céimeanna Scéim Faoisimh Tuile agus Ionchur ó Pháirtithe Leasmhara

Céim I – Forbairt na Scéime agus an Dearadh Tosaigh Cuid 1

Seandálaí an Tionscadail (ST):

Trí shainchomhairle a chur ar fáil don údarás conraitheoireachta agus don ghrúpa stiúrtha, déanfaidh na STnna an méid seo a leanas:

- Freastal ar chruinnithe grúpa stiúrtha, más cuí.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar raon feidhme, modheolaíocht, measúnuithe speisialaithe, agus sceideal do Mheasúnuithe Oidhreacht Cultúrtha Chéim I agus Measúnuithe Deascbhunaithe (DBAnna) arna n-ullmhú ag comhairleoirí seandálaíochta.
- Athbhreithniú agus comhairle a chur ar údarás conraitheoireachta maidir le hAIA, imscrúduithe seandálaíochta, le haghaidh Slanna Geoiteicniúla.
- Athbhreithniú agus comhairle a chur ar údarás conraitheoireachta maidir le modheolaíocht le haghaidh ceadúnais/toilithe chun monatóireacht a dhéanamh ar SI agus tabhairt faoi imscrúduithe gaolmhara.
- Athbhreithniú agus comhairle a thabhairt d'údarás conraitheoireachta maidir le Fógraí Alt 12 atá le cur faoi bhráid SSN.
- Freastal ó cáideach ar an láithreán le linn oibreacha SI, chun comhairle ábhartha a chur ar fáil d'údarás conraitheoireachta.
- Athbhreithniú agus comhairle a chur ar an údarás conraitheoireachta maidir le dréacht-tuarascálacha ó mhonatóireacht seandálaíochta ar SI agus imscrúduithe gaolmhara.
- Athbhreithniú agus comhairle a chur ar údarás conraitheoireachta maidir le rannchuidiú na hoidhreacht cultúrtha le MCA agus roghanna a roghnú.
- Ar iarratas ó údarás conraitheoireachta, idirchaidreamh a dhéanamh le comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil chun aird a tharraingt ar shaincheisteanna oidhreacht cultúrtha bratach dearg.

Comhairleoir Seandálaíochta:

Mar bhall lárnach d'fhoireann na gcomhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, déanfaidh an comhairleoir seandálaíochta an méid seo a leanas:

- Leag amach scóip, modheolaíocht, measúnuithe speisialaithe, agus sceideal do Mheasúnú Oidhreacht Cultúrtha Chéim I agus DBA, a bheidh le hathbhreithniú ag an ST.
- Mar chuid den MDB, Córas Faisnéise Geografaí (CFG) deascbhunaithe d'oidhreacht chultúrtha a ullmhú: limistéar staidéir, seandálaíocht taifeadta, oidhreacht thógtha taifeadta, léarscáileanna stairiúla.
- An IL beartaithe a scagadh i bhfianaise an MDB ar oidhreacht chultúrtha taifeadta.
- AIA a ullmhú le haghaidh SI atá beartaithe, le measúnú ar thionchair agus maoluithe, a bhféadfadh imscrúduithe seandálaíochta a bheith san áireamh iontu, do gach suíomh SI.
- Fógraí Alt 12 atá le cur faoi bhráid SSN a ullmhú.
- Iarratais ar cheadúnas seandálaíochta do IL a ullmhú: monatóireacht seandálaíochta, imscrúduithe seandálaíochta.
- A bheith rannpháirteach i measúnachtaí ar shrianta agus ar scagadh.

Céim I – Forbairt na Scéime agus an Dearadh Tosaigh Cuid 1 ar lean

- Monatóireacht a dhéanamh ar SI agus tabhairt faoi imscrúduithe seandálaíochta gaolmhara.
- Tuarascálacha a ullmhú ina ndéantar cur síos ar thorthaí monatóireachta seandálaíochta ar SI agus imscrúduithe.
- Ábhar oidhreachta cultúrtha a ullmhú don AIC agus do Roghanna a Dhéanamh.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

Déanfaidh an SSN an méid seo a leanas:

- Athbhreithniú a dhéanamh ar MDB na hOidhreachta Cultúrtha.
- Athbhreithniú AIE do SI.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar Fhógraí Alt 12.
- Modheolaíochtaí agus iarratais ar cheadúnais a cheadú chun monatóireacht seandálaíochta a dhéanamh ar oibreacha SI agus aon imscrúduithe seandálaíochta eile.
- Cuairteanna nó iniúchtaí láithreáin a dhéanamh le linn oibreacha IL.
- Tuarascálacha monatóireachta seandálaíochta ó SI agus aon imscrúduithe seandálaíochta eile a cheadú agus a chartlannú.

Céim I – Measúnacht ar Roghanna, Forbairt agus Dearadh na Scéime Cuid 2**Seandálaí an Tionscadail (ST):**

Ar mhaithe leis an údarás conraitheoireachta agus leis an ngrúpa stiúrtha, tabharfar cuireadh de ghnáth don ST sraith athbhreithnithe a dhéanamh:

- Athbhreithnigh dearadh FRS rogha roghnaithe.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar an gcaibidil MTT maidir leis an oidhrecht chultúrtha, an raon feidhme agus an mhodheolaíocht.
- Limistéar staidéir athbhreithnithe atá molta ag sainchomhairleoir seandálaíochta.
- Réamhliosta ar ghabhdóirí oidhreachta cultúrtha a athbhreithniú.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar mhodheolaíochtaí ceadúnais/toilithe le haghaidh imscrúduithe seandálaíochta.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar thuarascálacha measúnachta oidhreachta cultúrtha.
- Ábhar oidhreachta cultúrtha de Thuarascáil Scagtha MTT a athbhreithniú.
- Ar iarratas ó údarás conraitheoireachta, cur le comhairliúcháin agus ceardlanna réamhphleanála (faoi stiúir comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil).

Comhairleoir Seandálaíochta:

Déanfaidh an comhairleoir seandálaíochta an méid seo a leanas:

- Anailís a dhéanamh ar dhearadh FRS rogha roghnaithe.
- imlíne, raon feidhme agus modheolaíocht na hoidhreachta cultúrtha a leagan amach, a bheidh le hathbhreithniú ag an ST.
- Limistéar staidéir a mholadh.
- Réamhliosta ar ghabhdóirí oidhreachta cultúrtha a ullmhú.
- Iarratas a dhéanamh ar thoilithe, ceadúnais agus Fógraí Alt 12 le haghaidh imscrúduithe seandálaíochta.

Céim I – Measúnacht ar Roghanna, Forbairt agus Dearadh na Scéime Cuid 2 ar lean

- Tuarascálacha a chur i gcrích agus a ullmhú le haghaidh measúnuithe comhaontaithe oidhreachta cultúrtha, suirbhéanna allamuigh, measúnuithe faoi uisce, agus Slanna eile, nuair is cuí:
 - o Suirbhé agus measúnacht seandálaíochta faoi uisce.
 - o Suirbhé agus measúnacht ar oidhrecht thógtha.
 - o Suirbhéanna geofisiceacha seandálaíochta.
 - o Suirbhéanna brathadóireachta miotail.
 - o Tochailtí trialacha seandálaíochta spriocdhírthe.
 - o Measúnacht gheoisheandálaíochta.
 - o Measúnacht LiDAR.
 - o Taighde stairiúil.
 - o Anailís chúlchéimnithe ar léarscáil stairiúil.
- Gabhdóirí oidhreachta cultúrtha a aithint.
- Tuarascálacha a ullmhú ar mheasúnacht na bhfionnachtana seandálaíochta, ina luafar méid, doimhneacht, gnéithe agus tábhacht na seandálaíochta agus na bearta maolaithe atá molta.
- Straitéis iarthochailte a aontú leis an ST.
- Comhairliúcháin agus ceardlanna réamhphleanála a stiúradh le comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil.
- Ábhar oidhreachta cultúrtha de Thuarascáil Scagtha MTT a ullmhú.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

Déanfaidh an SSN an méid seo a leanas:

- Iniúchtaí a dhéanamh ar láithreáin seandálaíochta, más gá.
- Cur le comhairliúcháin agus ceardlanna réamhphleanála le comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil, de réir mar is gá.
- Torthaí ó Mheasúnachtaí Scagtha MTT a athbhreithniú.
- Comhairle a thabhairt, nuair is gá, maidir le breac-chuntas, scóip agus modheolaíocht chaibidil MTT na hoidhreachta cultúrtha.

Céim I – Measúnacht ar Roghanna, Forbairt agus Dearadh na Scéime Cuid 3

Seandálaí an Tionscadail (ST):

Chun comhairle úsáideach a chur ar fáil don údarás conraitheoireachta, agus chun oibleagáidí conarthacha an chomhairleora seandálaíochta a thabhairt faoi deara, déanfaidh an ST an méid seo a leanas:

- Ar iarratas ó údarás conraitheoireachta, idirchaidreamh a dhéanamh le comhairleoirí innealtóireachta agus comhshaoil chun an méid is mó is féidir a mhaolú trí dhearadh na hoidhreachta seandálaíochta aitheanta.
- Cabhrú le húdarás conraitheoireachta a aithint cá bhfuil gá le cigireachtaí (trastíre agus faoi uisce) ar oibreacha measúnaithe oidhreachta seandálaíochta.
- Ar iarratas ó údarás conraitheoireachta, idirchaidreamh a dhéanamh le SSN maidir le haon saincheistanna suntasacha oidhreachta seandálaíochta a aithníodh.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar dhréacht-chaibidil oidhreachta cultúrtha agus tacú le hagusíní do TMTT.

Céim I – Measúnacht ar Roghanna, Forbairt agus Dearadh na Scéime Cuid 3 ar lean**Comhairleoir Seandálaíochta:**

- Caibidil na hoidhreacht cultúrtha don TMTT a ullmhú, lena n-áirítear na hagusíní tacaíochta, tacaí sonraí, measúnachtaí ar éifeachtaí agus ar thionchair, agus Sceideal na nGealltanais Timpeallachta d'Oidhreacht Chultúrtha.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

- Athbhreithniú a dhéanamh ar Dhréachtchaibidil na hoidhreacht cultúrtha de chuid an TMTT agus ar na hagusíní tacaíochta.

Céim II – Próisis um Thoilíú Pleanála/Forbartha**Seandálaí an Tionscadail (ST):**

Déanfaidh seandálaithe tionscadail an méid seo a leanas:

- Athbhreithniú a dhéanamh ar fhreagraí ar iarratais bhreise faisnéise maidir le hoidhreacht chultúrtha agus comhairle a chur ar an údarás conraitheoireachta dá réir.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar choimre na hoidhreacht cultúrtha ar fhianaise le haghaidh éisteachtaí ó bhéal agus comhairle a chur ar an údarás conraitheoireachta dá réir.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar dhréachtfhreagraí/agusíní MTT ar iarratais ar thuilleadh eolais/soiléiriú ar thuilleadh faisnéise agus comhairle a chur ar an údarás conraitheoireachta dá réir.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar chead pleanála agus coinníollacha pleanála a bhaineann le hoidhreacht chultúrtha agus comhairle a chur ar an údarás conraitheoireachta dá réir.

Comhairleoir Seandálaíochta:

Déanfaidh sainchomhairleoir seandálaíochta, más gá:

- Iarratais ar a thuilleadh eolais i dtaca le hoidhreacht chultúrtha a fhreagairt.
- Coimre Fianaise a ullmhú le haghaidh éisteachtaí ó bhéal a bhaineann le hoidhreacht chultúrtha.
- Agusíní a ullmhú don chaibidil oidhreacht cultúrtha de TMTT agus tacú le hagusíní.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

Déanfaidh an SSN an méid seo a leanas:

- Athbhreithniú a dhéanamh ar TMTT, lena n-áirítear caibidil oidhreacht cultúrtha agus tacú le hagusíní, agus Sceideal na nGealltanais Comhshaoil.
- Freagraí a thabhairt ar an TMTT más gá.
- Freastal ar na hÉisteachtaí Béil más gá.

Céim III – Dearadh Tógála Mionsonraithe agus Tairiscint

Seandálaí an Tionscadail (ST):

Déanfaidh seandálaí an tionscadail an méid seo a leanas:

- Sceideal na nGealltanais Timpeallachta a athbhreithniú.
- Dearadh mionsonraithe d'oibreacha Chéim IV a athbhreithniú.
- Dul i gcomhairle le SSN faoi na fadhbanna móra oidhreachta seandálaíochta a aithnítear sa TMTT, más ann dóibh.
- Dul i gcomhairle leis an bhfoireann deartha chun an maolú trí dhearadh is mó ar oidhrecht seandálaíochta aitheanta a dheimhniú.
- Sonraíochtaí do sheirbhísí oidhreachta cultúrtha a ullmhú d'oibreacha Chéim IV.
- Dréachtmhodheolaíochtaí do sheirbhísí oidhreachta cultúrtha a ullmhú d'oibreacha Chéim IV.
- Doiciméid phraghsála do sheirbhísí oidhreachta cultúrtha a ullmhú d'oibreacha Chéim IV.
- Comhairle a thabhairt faoi cheisteanna tairisceana i dtaca le seirbhísí oidhreachta cultúrtha.
- Oiriúnacht na gConraitheoirí Seandálaíochta ainmnithe a athbhreithniú.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

- Dréachtsonraíochtaí agus dréachtmhodheolaíochtaí do sheirbhísí oidhreachta cultúrtha a ullmhú d'oibreacha Chéim IV.

Comhairleoir Seandálaíochta

Déanfaidh sainchomhairleoir seandálaíochta an méid seo a leanas:

- Iarratais ar a thuilleadh eolais i dtaca le hoidhrecht chultúrtha a fhreagairt.
- Tuarascálacha a chur i gcrích agus a ullmhú le haghaidh Measúnuithe oidhreachta cultúrtha comhaontaithe, suirbhéanna allamuigh, measúnuithe faoi uisce agus Slanna eile, nuair is cuí, chun ionchur a dhéanamh i ndearadh mionsonraithe.

Céim IV – Tógáil

Seandálaí an Tionscadail (ST):

Chun comhairle úsáideach a chur ar fáil don údarás conraitheoireachta, agus chun oibleagáidí conarthacha an chomhairleora seandálaíochta a thabhairt faoi deara, déanfaidh an ST an méid seo a leanas:

- Scóp na n-oibreacha, sceidil, agus modheolaíochtaí do sheirbhísí oidhreachta cultúrtha Chéim IV a aontú le Conraitheoirí Seandálaíochta.
- Aontú leis an gConraitheoir Seandálaíochta ar aon toilithe nó ceadúnais atá riachtanach d'oibreacha seandálaíochta agus iad a athbhreithniú.
- A dheimhniú go ndéantar oibreacha seandálaíochta roimh aon obair thógála, más féidir, chun baol moillithe don chlár tógála a laghdú.
- Freastal ar an suíomh go rialta chun oibreacha seandálaíochta (ar tír agus faoi uisce) a imscrúdú.
- Tuarascálacha an Chonraitheora Seandálaíochta ar an dul chun cinn a athbhreithniú.
- Tuarascálacha ar an dul chun cinn a ullmhú go rialta do SSN.
- Comhairle a thabhairt maidir le tábhacht agus straitéisí maolaithe cuí le haghaidh fionnachtana seandálaíochta.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar dhréachtmhodheolaíochtaí faoi conas tionchair ar éadálacha seandálaíochta a mhaolú.

Céim IV – Tógáil ar lean**Conraitheoir Seandálaíochta:**

Mar sholáthraí seirbhíse gairmiúil a dhéanann na hoibreacha seandálaíochta, déanfaidh conraitheoir seandálaíochta an méid seo a leanas:

- Athbhreithniú a dhéanamh ar shonraíochtaí agus raon feidhme na n-oibreacha, na sceideal agus na modheolaíochtaí a chomhaontú le ST.
- Iarratas a dhéanamh ar thoilithe agus ceadúnais riachtanacha, tar éis athbhreithniú a dhéanamh ar an gcéanna ag ST, le haghaidh oibreacha seandálaíochta.
- Oibreacha seandálaíochta a dhéanamh le seandálaithe cuícháilithe, mar atá sonraithe, lena n-áirítear (ach gan a bheith teoranta dóibh) monatóireacht seandálaíochta, seirbhísí oidhreacht tógtha, tochairtí seandálaíochta, suirbhéanna geomatacha, suirbhéanna agus tochairtí seandálaíochta faoi uisce, suirbhéanna braite miotail agus geoifisiceacha, agus sainseirbhísí, amhail caomhnú, seirbhísí oistéaseandálaíochta, anailís déantáin, agus taighde stairiúil.
- Tuarascálacha ar an dul chun cinn a ullmhú go rialta do ST.
- Aimsiú láithreán nó ábhar seandálaíochta a thuairisciú do SSN, AMÉ agus don ST.
- Tuarascálacha a ullmhú ar mheasúnacht na bhfionnachtana seandálaíochta, ina luafar méid, doimhneacht, gnéithe agus tábhacht na seandálaíochta agus na bearta maolaithe atá molta.
- Straitéis iarthochailte a aontú leis an ST.
- Obair iarthochailte le tosú agus leanúint léi trí oibreacha Chéim IV.
- Cur isteach ar thoilithe agus ceadúnais riachtanacha chun ábhar seandálaíochta a athrú nó a easpórtáil, más gá.
- Fionnachtana agus samplaí a phróiseáil, lena n-áirítear gach caomhnú is gá, dul eolaíoch agus anailís speisialaithe.
- Ullmhú líníochtaí agus íomhánna a thosú, mar a shonraítear.
- Réamhthuarascálacha a ullmhú.
- Tuarascálacha ar an dul chun cinn a ullmhú go rialta do ST.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

Déanfaidh an SSN an méid seo a leanas:

- Modheolaíochtaí agus iarratais ar cheadúnais d'oibreacha seandálaíochta a phromhadh agus a fhaomhadh.
- Athbhreithniú a dhéanamh ar thuarascálacha rialta ar dhul chun cinn ó ST.
- Oibreacha ceadúnaithe seandálaíochta atá idir lámha a iniúchadh chun a dheimhniú go bhfuil siad ag cloí le coinníollacha ceadúnais agus le RManna.
- Moltaí a sholáthar, más gá, do ST agus don Chonraitheoir Seandálaíochta.
- Idirchaidreamh a dhéanamh le ST de réir mar is gá.
- Idirchaidreamh a dhéanamh le ST agus conraitheoir seandálaíochta maidir le fionnachtana suntasacha a rinneadh le linn oibreacha Chéim IV.

Céim V – Aistriú na nOibreacha

Seandálaí an Tionscadail (ST):

Chun comhairle úsáideach a chur ar fáil don údarás conraitheoireachta, agus chun oibleagáidí conarthacha an chomhairleora seandálaíochta a thabhairt faoi deara, déanfaidh an ST an méid seo a leanas:

- Scóip agus sceideal na n-oibreacha iarthochailte, lena n-áirítear tuarascálacha agus foilseacháin, a aontú leis an gConraitheoir Seandálaíochta.
- Dréacht-réamhthuarascálacha a athbhreithniú.
- Dréacht-tuarascálacha deiridh a athbhreithniú.
- Foilseacháin ar aontaíodh orthu a athbhreithniú.
- Cartlanna a athbhreithniú.

Conraitheoir Seandálaíochta:

Déanfaidh conraitheoir seandálaíochta an méid seo a leanas:

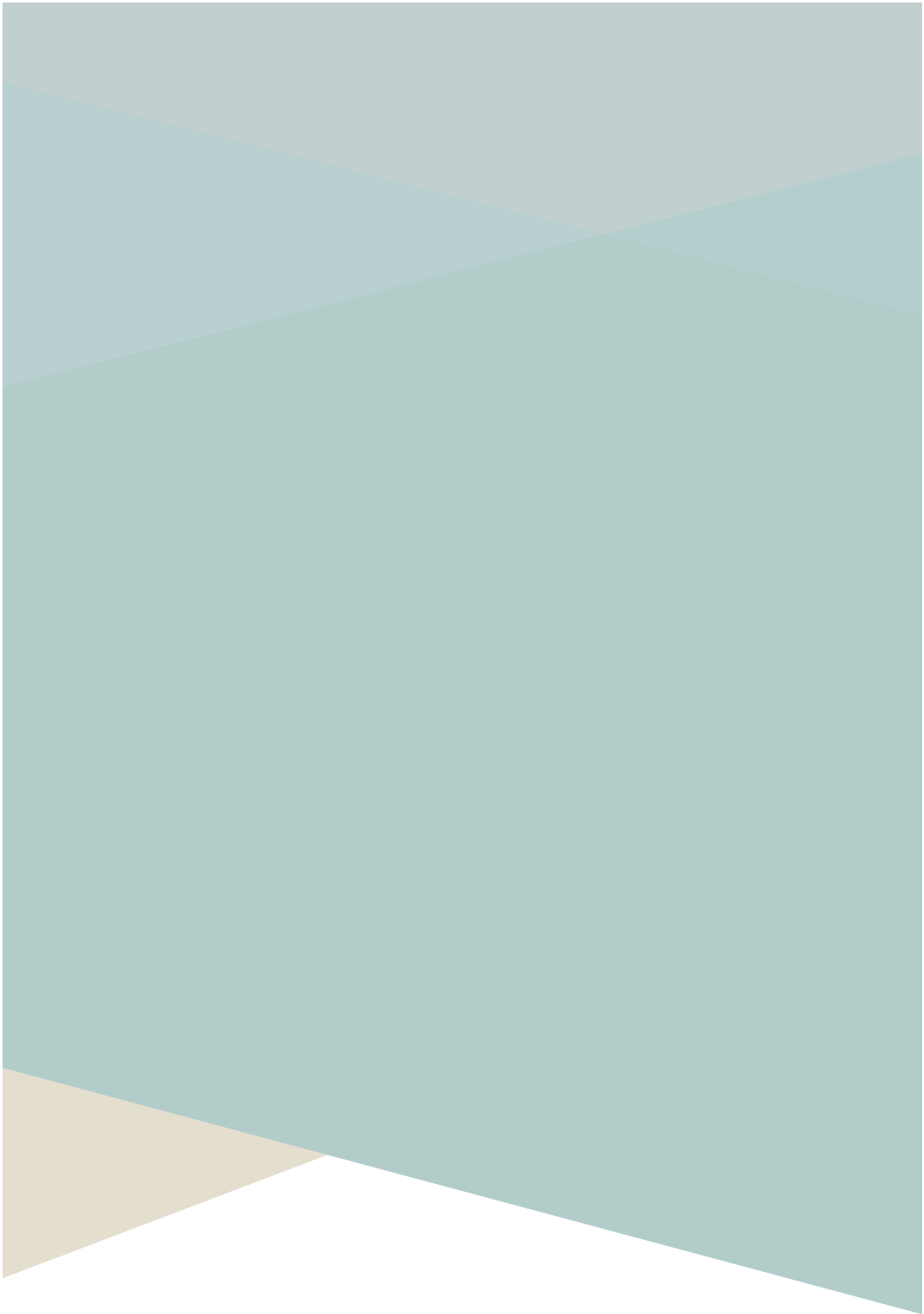
- Aontú le raon feidhme, ábhar agus sceideal na n-oibreacha iarthochailte, lena n-áirítear réamhthuarascálacha agus foilseacháin deiridh agus cineálacha eile scaipthe.
- Tuarascálacha rialta ar dhul chun cinn a ullmhú do ST le haghaidh oibreacha iarthochailte.
- Gach líníocht agus íomhá a ullmhú, mar a shonraítear.
- Réamhthuarascálacha Seandálaíochta a ullmhú.
- Tuarascálacha Deiridh Seandálaíochta a ullmhú.
- Foilseacháin ar aontaíodh orthu, Feasachán Tochailtí san áireamh, a ullmhú
- Dionnachtana a thaisceadh le Ard-Mhúsaem na hÉireann, mar atá sonraithe ag Ard-Mhúsaem na hÉireann.
- Cartlann a chur i dtaisce le SSN, mar a shonraítear ag SSN.
- Cartlann dhigiteach a chur isteach, mar a shonraítear.

Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta (SSN):

- Réamhthuarascálacha a athbhreithniú agus a fhaomhadh.
- Tuarascálacha Deiridh a athbhreithniú agus a fhaomhadh.

Figiúr 3: Abhainn na Bóinne ag Brú na Bóinne, Co. na Mí le tuama bearna/tuama pasáiste (tulra) agus an tuama pasáiste mór (©Cartlann Ghrianghrafadóireachta, Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, Rialtas na hÉireann).

3

**Measúnacht
Seandálaíochta
agus Scéimeanna
Cosanta Tuilte**

3. Measúnacht Seandálaíochta agus Scéimeanna Cosanta Tuilte

3.1 Réamhrá

Is féidir le tionscadail FRS tionchar suntasach a imirt ar réimse leathan oidhreacht seandálaíochta, ar cheart measúnú cuimsitheach a dhéanamh air le linn an phróisis measúnaithe seandálaíochta. Ba cheart go mbeadh sé d'aidhm ag straitéis AIA agus maolaithe do thionscadal FRS atá beartaithe, lena n-áirítear le haghaidh dearadh agus Slanna (Céim I), agus chun oibreacha agus tógáil a chumasú (Céim IV), éifeachtaí ar an oidhreacht seandálaíochta a sheachaint nó a laghdú agus bonn eolais a chur faoi dhearadh scéime ar leith le roghanna réasúnta eile a bhaineann amach an t-uasmhéid caomhnaithe in situ na hoidhreacht seandálaíochta. Is féidir an baol go mbeidh drochthionchar ar oidhreacht seandálaíochta ann a laghdú trí mhaolú a dhéanamh chomh luath agus is féidir (go hidéalach i gCéim I).

Éilíonn gach céim de FRS a chur chuige agus a straitéis féin le haghaidh measúnú agus maolú seandálaíochta. De réir mar a thagann gach céim chun críche, d'fhéadfadh go mbeadh sé riachtanach leanúint leis an measúnacht agus an maolú seandálaíochta sa chéad chéim eile nó iad a leathnú sa chás, mar shampla, go ndéantar fionnachtana nua a éilíonn ionchuir sheandálaíochta sa bhreis. Éilíonn moltaí measúnaithe, le bearta seachanta nó maolaithe iomchuí, cur chun feidhme is cuma an ndearnadh an measúnú roimh dheonú formheasa le haghaidh FRS nó ina dhiaidh sin. Ós rud é go dtugtar faoi oibreacha SI de ghnáth sula bhfaigheann tionscadal faomhadh, beidh gá le scagadh, measúnú, agus alt 12 d'Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 fógra agus monatóireacht, mar atá leagtha amach i dtuarascáil mheasúnaithe a chuirfear isteach agus a chomhaontófar leis an SSN.

Áireofar sna EIA Ranna Sceideal Gealltanais Comhshaoil ina sonrú bearta sonracha a bheidh le déanamh chun tionchair agus éifeachtaí díobhálacha ar an oidhreacht seandálaíochta a mhaolú. Déanfaidh an ST measúnú ar Sceideal na nGealltanais Comhshaoil do gach scéim de réir mar a bhaineann siad le riachtanais oidhreacht seandálaíochta agus déanfaidh siad a gcur i bhfeidhm a bhainistiú thar ceann an údarais chonarthaigh. Déanfaidh an SSN athbhreithniú freisin ar ghnéithe seandálaíochta Sceideal na nGealltanais Comhshaoil mar chuid den phróiseas comhairliúcháin. Tá sé de fhreagracht ar chonraitheoir na n-oibreacha gach maolú atá i Sceideal na nGealltanais Comhshaoil a chur i bhfeidhm, ag baint úsáide as a gconraitheoir seandálaíochta agus a speisialtóirí seandálaíochta.

Cuirfidh an ST comhairle leanúnach ar fáil freisin don údarás conraitheoireachta, i gcomhar leis an SSN, maidir le straitéisí seandálaíochta chun éifeachtaí ar an oidhreacht seandálaíochta a mhaolú, lena n-áirítear nuair a shainaithnítear seandálaíocht nach raibh ar eolas roimhe seo le linn oibreacha. Beidh ról lárnach ag an ST maidir lena chinntiú go ndéanfar an maolú i gcomhréir le Sceideal na nGealltanais Comhshaoil agus coinníollacha na gceadúnas seandálaíochta go léir a eisítear. Ar an gcaoi chéanna, beidh ról lárnach acu maidir lena chinntiú go ndéanfar maolú, atá déanta cheana féin ach a éilíonn ionchur seandálaíochta breise chun tionchar a sheachaint nó a laghdú. Bheadh sé seo rithábachtach agus oibreacha ilphasacha ar siúl, oibreacha ina bhféadfadh go leor Conraitheoirí Seandálaíochta a bheith i mbun oibre trasna céimeanna difriúla de thionscadal.

3.2 Breithnithe i Measúnú Seandálaíochta ar Scéimeanna Faoisimh i gCás Tuilte

Tá measúnacht mhionsonraithe faoin timpeallacht atá ann cheana, oidhreacht seandálaíochta san áireamh, arbh iad speisialtóirí leis na cáilíochtaí cuí a dhéantar, ag teastáil ó gach SCT le linn na tréimhse deartha agus/nó réamhdheartha mar chuid den MTT (Céim I). An phríomhaidhm atá ag measúnachtaí den chineál seo ná chun cur síos agus measúnú a dhéanamh ar na héifeachtaí suntasacha a bheidh mar thoradh *inter alia* ar thógáil agus ar fheidhmiú a leithéid de thionscadal, ionas gur féidir éifeachtaí díobhálacha a sheachaint, a laghdú nó a chúiteamh agus go mbeifear in ann bearta maolaithe a chur isteach sa dearadh nuair is féidir. Déantar é sin chun a áirithiú gur féidir éifeachtaí díobhálacha suntasacha a sheachaint, a laghdú nó a fhritháireamh, agus gur féidir bearta maolaithe a leabú sa dearadh, nuair is féidir.

Ba cheart aghaidh a thabhairt sa mheasúnú ar éifeachtaí díreacha agus indíreacha, idir éifeachtaí dearfacha agus diúltacha, agus ba cheart go n-áireofaí leis saincheistanna amhail Slnna, saothair chumasúcháin, creathadh, athrú hidreolaíoch, agus aon éifeachtaí carnacha. I go leor cásanna, d'fhéadfadh tionchair charnacha nó indíreacha (thánaisteacha) agus oibreacha cumasúcháin a bheith níos suntasaí ná tionchair dhíreacha ó scéim (mar shampla, suiteáil chófradhambaí chun taca droichid a chumasú; campúin a lonnú gar do shéadchomharthaí, laistigh de bhailte stairiúla nó de bhruacha abhann nó i ngiorracht dóibh; nó bóithre iompair agus bundaí a lonnú go sealadach laistigh de chúrsaí uisce).

Beidh a gnéithe féin chun machnamh a dhéanamh orthu ag gach tréimhse de thionscadal SCT. Ní mór aghaidh a thabhairt freisin ar an mbaol a bhaineann le héifeachtaí gan choinne nó neamhphleanáilte, lena n-áirítear an fhéidearthacht go mbeadh tionscadal ina chúis le rioscaí don tseandálaíocht mar gheall ar a leochaileacht i leith timpistí nó tubaistí seachtracha (mar shampla, tuile láithreáin mar gheall ar dhamba pléasctha). Ní mór machnamh a dhéanamh, más praiticiúil, ar éifeachtaí níos faide síos agus suas an abhainn, éifeachtaí ar oidhreacht seandálaíochta lasmuigh de limistéar staidéir ar leith san áireamh. Mar shampla, an mbeidh tógáil cosaintí tuile ag láthair amháin ina chúis le rátaí méadaithe tuile nó sreafa le sruth; agus más amhlaidh go mbeidh, an mbeidh tionchar aige sin ar sheandálaíocht san áit sin? Ba cheart measúnú a dhéanamh freisin ar sciúradh ghrinneall na habhann mar gheall ar chéanna droichid nua nó ballaí tuile, agus i ndáil leis sin, ba cheart don seandálaí dul i gcomhairle le haon staidéir hidreolaíocha a dhéantar le haghaidh scéime agus leis na torthaí a ionchorpraítear sna measúnuithe agus sa TMTT.

Ba cheart measúnú hidreolaíoch a bheith mar chuid den bhreithniú do gach scéim maidir le tionchair fhéideartha ar oidhreacht chultúrtha talún agus faoi uisce araon. Ní mór machnamh a dhéanamh chomh maith ar an mbaol go bhféadfadh seandálaíocht aithnid nó féideartha atá faoi uisce a bheith nochta mar thoradh ar obair dhreidireachta ar leapacha abhann nó ar chríosanna taoide agus ar an íslíu uisce a ghabhann léi, go háirithe le linn mhíonna an tsamhraidh nó sealanna triomaigh. Ina theannta sin, d'fhéadfadh dí-uisce a bheith mar thoradh ar oibreacha den sórt sin ar fad, rud a d'fhéadfadh díghrádú ar iarsmaí seandálaíochta in situ a bheith mar thoradh orthu. Tá tábhacht ar leith ag baint le measúnú a dhéanamh ar an éifeacht fhéideartha seo i gceantair uirbeacha, áiteanna inar féidir le

hiarsmaí seandálaíochta orgánacha saibhre a bheith caomhnaithe in situ. Bheadh gá freisin le tionchar creathanna ar shéadchomharthaí seandálaíochta nó oidhreacht thógtha atá ag seasamh le linn oibreacha FRS a bhreithniú agus a mhaolú roimh ré, go háirithe maidir le struchtúir atá ina seasamh ar nós ballaí baile.

Ar an gcaoi chéanna, ba cheart tionchair ar thimpeallacht séadchomharthaí seandálaíochta agus ar radhairc de agus ó shéadchomharthaí a eascraíonn as bonneagar FRS nua nó uasghrádaithe (cosúil le ballaí cosanta tuilte nó claífoirt) a mheasúnú agus a mhaolú, nuair is gá. Tá tábhacht ar leith ag baint leis seo sa chás go bhféadfadh tionscadal FRS tionchar a imirt ar Shéadchomhartha Náisiúnta nó ar radhairc shuntasacha laistigh de bhaile stairiúil agus ar bhaile stairiúil. Ba cheart aon idirghníomhaíochtaí idir tionchair ar oidhreacht seandálaíochta agus tosca comhshaoil eile a dhoiciméadú freisin do gach sócmhainn agus a ghabháil i maitrís idirghníomhaíochtaí (mar shampla, d'fhéadfadh luach taitneamhachta a bheith ag séadchomhartha seandálaíochta, ar ghá measúnú a dhéanamh air faoi Dhaonra agus Sláinte an Duine san TMTT). Ba chóir go mbeadh an cur síos ar éifeachtaí cruinn agus achomair agus go ndíríonn sé ar éifeachtaí atá dóchúil nó ar dócha go dtarlódís, an cás ba mheasa a d'fhéadfaí a thuar go réasúnta san áireamh. Ní mór plé ar éifeachtaí fánacha a sheachaint.¹¹ Ba cheart go n-áireofaí sa mheasúnú freisin tuairisc ar bhearta maolaithe atá beartaithe do chlár oibreacha ar leith, breithniú ar chás nach ndéanann aon rud, agus roghanna malartacha chun éifeachtaí díobhálacha suntasacha a sheachaint nó a laghdú.

3.3 Oidhreacht Seandálaíochta agus Scéimeanna Cosanta Tuilte

D'fhéadfadh tionchar a bheith ag gach obair FRS ar oidhreacht seandálaíochta talún agus faoi uisce.¹² Is féidir sraitheanna cultúrtha a bheith i mbailte stairiúla a tógadh le himeacht ama agus d'fhéadfadh sé seo a bheith amhlaidh go háirithe in uiscebhealaí agus i gceantair a bhí faoi réir tuilte san am atá thart. D'fhéadfadh sraitheanna dea-chaomhnaithe d'ábhar cultúrtha a bheith i gceantair thuaithe freisin. Fiú amháin laistigh de cheantair athshlánaithe ar talamh iad anois ach a bhí ina gcriosanna fliucha go foirmiúil, d'fhéadfadh sé go dtiocfaí ar sheandálaíocht a bhaineann le huiscebhealaí nár aimsíodh roimhe seo. Mar shampla, d'fhéadfadh inlínadh (amhail milleadh dreideáilte) a úsáidtear chun limistéar iar-thuilemhá abhann a éileamh ar ais ábhar cultúrtha a choinneáil, lena n-áirítear iarsmaí soithí tréigthe (ar a dtugtar huile) agus báid bhriste a úsáidtear mar chuid den phróiseas athshlánaithe nó curtha sna dríodar bunaidh bunúsacha.

Is féidir le baile stairiúil nó minicíocht cineálacha áirithe séadchomharthaí laistigh de thírdhreach ar leith (amhail láithreáin ón gCré-Umhaois) a chruthaíonn an limistéar staidéir do FRS a bheith ina tháscairí láidre ar láithreáin agus déantáin nach raibh ar eolas roimhe seo atá fágtha laistigh de limistéir tionscadail atá beartaithe. Dá bhrí sin, ní hamháin go bhfuil measúnú ar acmhainneacht seandálaíochta saineiúil don láithreán ach ní mór go n-áireofaí ann freisin an tírdhreach ina bhfuil séadchomharthaí suite, lena n-áirítear sruthchúrsaí. Ar an gcaoi chéanna, mar gheall go bhfuil mórchóir de thionscadail

¹¹ Tugtar tuilleadh eolais maidir le cur síos a dhéanamh ar éifeachtaí i dTreoirínte na Gníomhaireachta um Chaomhnú Comhshaoil (EPA) maidir leis an bhfaisnéis atá le fáil i *dTuarascálacha ar Mheasúnacht Tionchair Timpeallachta* (EPA, 2022). Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.epa.ie/publications/monitoring--assessment/assessment/guidelines-on-the-information-to-be-contained-in-environmental-impact-assessment.php>

¹² Tá tuilleadh eolais faoi sheandálaíocht faoi uisce na hÉireann le fáil sa leabhrán a chuir an SSN ar fáil dar teideal *Advice to the Public on Ireland's Underwater Archaeological Heritage*: <https://assets.gov.ie/239954/5bd23936-3d87-46bb-8acd-90dd796bbb9a.pdf>

SCT i dtimpeallachtaí uirbeacha in aice aibhneacha, is féidir raon oidhreachta seandálaíochta cultúrtha agus tógtha a fheiceáil sna comhthéacsanna seo agus ba chóir an méid seo a chun san áireamh, más cuí, sa phróiseas measúnaithe agus i gcur le chéile TMTTanna agus measúnachtaí eile.

Is iondúil gur stórtha móra iad dreacha abhann de dhlús mór oidhreachta seandálaíochta in an-chuid timpeallachtaí, ar tír, faoi uisce, ar thalamh míntírithe, ar thuilemhánna, agus i suímh thionsclaíocha, bhaile, inbhearacha agus mhuirí. De ghnáth, ní bhíonn cosaint/ainmniú foirmiúil ag formhór mór na hoidhreachta seo sa Taifead ar Shéadchomharthaí agus Áiteanna (RMP) agus Taifead ar Dhéanamhais Chosanta (RPS).¹³ Tá sé riachtanach breathnú níos faide ná foinsí caighdeánacha ar nós an SMR/RMP/NIAH agus fardail bhonnlíne (agus an léarscáiliú a ghabhann leo) á dtógáil den oidhrecht seandálaíochta, tógtha agus chultúrtha laistigh de limistéar staidéir ar leith. D'fhéadfadh tábhacht ar leith a bheith ag baint le hIniúchtaí Oidhreachta a rinneadh le déanaí ar shuirbhéanna Réimse na nAibhneacha agus foinsí stairiúla cartagrafacha chun gabhdóirí oidhreachta topagrafacha, oidhreachta tógtha, tionsclaíocha agus dúchasacha a mhapáil, idir ghabhdóirí oidhreachta cultúrtha atá ar marthain agus ina n-iar-láithreacha, laistigh de thimpeallachtaí uirbeacha abhann. Eochairfhoinsí eile is ea eolas áitiúil ar chóir é a chur san áireamh i ngach measúnacht.

Ina theannta sin, luaitear in Alt 3.6.4 de *Chreataí agus Prionsabail um Chosaint na hOidhreachta Seandálaíochta* (Rialtas na hÉireann 1999), maidir le raon feidhme measúnuithe seandálaíochta:

'gur féidir a bheith mar chuid díobh, de réir mar is cuí, taighde doiciméadach, siúlóireacht goirt, scrúdú ar struchtúir nó gnéithe infheicthe nó ina seasamh, scrúdú ar aerfótagraif nó ar ghrianghraif shatailíte nó íomhánna cianbhraiteachta, bídís nua nó ann cheana féin, suirbhéireacht gheoifisiceach, measúnacht thopagrafach, machnamh ginearálta ar fhéidearthacht seandálaíochta an limistéir nó na limistéar a bheidh faoi thionchar forbartha bunaithe ar a ngnéithe timpeallachta, nó tástáil seandálaíochta.'

Luann Rannóg 1.1 den doiciméad céanna go sonrach:

'... nach mbíonn tábhacht seandálaíochta nó suim seandálaíochta ag brath ar dháta amháin. Is féidir a mhaíomh go bhfuil tábhacht seandálaíochta ag aon iarsma ábharaíoch a chabhraíonn linn an t-am a chuaigh thart a thuiscint'

Dá bhrí sin, i gcomhréir le beartas náisiúnta, maidir le cosaint na hoidhreachta seandálaíochta agus treoirínte an GCC ar thuarascálacha measúnaithe tionchair timpeallachta, tá sé ríthábhachtach go n-áireofaí i ngach measúnú gach gné den oidhrecht seandálaíochta, tógtha agus chultúrtha, gabhdóirí ón tréimhse i ndiaidh thart ar 1700 san áireamh, le go mbeadh na measúnachtaí cruinn a dhóthain chun téarma tagartha iontaofa a sholáthar faoinar féidir an tionscadal a mheas.¹⁴

Seo thíos samplaí de na cineálacha éagsúla gabhdóirí oidhreachta seandálaíochta, ailtireachta agus cultúrtha, eagraithe faoi chatagóirí leathana, a léirítear de ghnáth laistigh de thimpeallachtaí uirbeacha abhann agus ar ghá, dá mbeadh siad i láthair, breithniú a dhéanamh orthu:

¹³ Mar shampla, tá doiciméadú déanta ag Iniúchtaí Oidhreachta a rinneadh le déanaí ar An Fheoir agus an tSiúir ar na 3,171 láithreán oidhreachta seandálaíochta agus tógtha a aithníodh sna staidéir, ní raibh ach 15.5% (494) san áireamh ar Thaifead na Láithreán agus na Séadchomharthaí (SMR)/RMP agus bhí 9.7% (310) ar Fhardal Náisiúnta na hOidhreachta Ailtireachta (NIAH). Féach <http://kilkennyheritage.ie/wp-content/uploads/2018/08/Vol-1-RNHA-light-1.pdf> [arna rochtain 22/2/2022]

¹⁴ *Creat agus Prionsabail maidir leis an Oidhrecht Seandálaíochta a Chosaint* Cuid 1.1, 3.3.6, 3.6.4; *Treoirínte GCC maidir leis an bhFaisnéis a chumseofar i Ráitis Tionchair Timpeallachta* (2022, 32).

CUMHACHT UISCE

- Muilte (arbhar, ráibe, olla, éadaigh, adhmaid, páipéir agus cloiche).
- Drioglanna.
- Grúdlanna.
- Foirgnimh mhuilinn.
- Rotha mullinn.
- Tithe muilleoirí/grúdairí/driogairí.
- Sraodbhallaí.
- Taraenna.
- Coraí.
- Oileáin mhuilinn thacair/athraithe.
- Linnte mullinn.
- Trádstórais.

CANÁLACHA/SEOLBHEALAÍ

- Gearrthacha canálacha.
- Bualghais.
- Sraodbhallaí.
- Uisceriai le haghaidh atreorú srutha (faoi bhun canálacha go minic).
- Droichid chanála.
- Céimeanna isteach i gcanálacha.
- Geataí tuile.
- Bualchomhlaí.
- Céanna canála.
- Coraí canála.
- Cainéil chanálaithe/dreidireachta in aibhneacha.
- Cosáin tarraingthe chomhtheagmhálacha.
- Campaí tógála canála.

BEALAÍ TRASNA

- Droichid bhóthair agus droichid choise (de chloch, d'adhmaid, de mhíotal, 'droichid cipíní', Droichid lindéir).
- Teantaí, blúirí de dhroichid ó am níos luaithe (faoi uisce, i mbainc, agus ionchorpraithe i ndroichid atá ann cheana).
- Áthanna agus bonneagar áthanna.
- Cosáin átha (i sruthanna).
- Iarsmaí tógála (bundaí, dramhaíl tógála, sraodbhallaí).

BÁID AGUS BONNEAGAR BÁDÓIREACHTA

- Báid bhriste (báid lomáin san áireamh).
- Báid thraidisiúnta (báid bhriste agus atá in úsáid).
- Iascaireacht sciob-lín/coite – coití réthónacha.
- Báirsí (báid bhriste agus atá in úsáid).
- Gnéithe athúsáidte de sheanbháid/seanlonga, huilc san áireamh.
- Iarsmaí de bháid bhriste.
- Dumhaí ballasta.
- Lastas.
- Lamairní báid.
- Feistithe (cloiche/adhmaid).
- Céanna abhann.
- Céanna foirmiúla (le sleamhnáin chomhtháite, céimeanna chuig an abhainn, poist/fáinní feistithe).
- Cuanta abhann saorga/góilíní.

OIDHREACHT THÓGTHA IASCAIREACHTA

- Coraí éisc.
- Gaistí éisc.
- Coraí Cinn Taoide (V-chruthach, L-chruthach nó C-chruthach).
- Coraí Abhann Neamhthaoide (V-chruthach go hiondúil).
- Dambaí muilinn iascaigh.
- Bonneagar iascaireachta lín tarraingthe: túir fhaire, craenacha.
- Seastáin slatiascaigh.

TÍRDHREACHA DEARTHACHA

- Uiscebhealaí mar chuid lárnach de thírdhreacha deartha do thithe móra.
- Iarsmaí de thírdhreach deartha m.sh. críosanna foscaidh, ascaillí srl. ailínithe le haibhneacha.
- Tírdhreacha cultúrtha agus siúlóidí/promanáidí taobh le haibhneacha.
- Conláiste roinnte, páirceanna pléisiúir.
- 'Suntasáin'.
- Radhairc agus sraithradhairc.

BAINISTÍOCHT STAIRIÚIL TUILEMHÁNNACHA

- Móinéir a bainistíodh d'innilt gheimhridh.
- Draenáil agus míntíriú tuilemhánna do thailte talmhaíochta in 'aois an fheabhais'.
- Claífoirt tuilte stairiúla (déanta de chré de ghnáth).
- Aibhneacha a atreoraíodh agus a d'fhág cainéil iarsmacha.
- Pailéacainéil abhann.

ASTARRAINGT I GCAINÉIL ABHANN AGUS TAOBH LEO

- Cairéil ghrin (i sruthanna agus in aice láimhe).
- Cairéil chloiche ó bhruacha abhann.
- Tiníleacha agus cairéil do thiníleacha (aibhneacha in aice leo).
- Muilte bríce (aibhneacha in aice láimhe).

BAINISTÍOCHT COILLEARNÁÍ/FÁSRA

- Saileánaigh ar nós saileach nó coll (cuid acu fós in úsáid).
- Giolcarnach bhainistithe (cuid acu fós in úsáid).

DIÚSCAIRT DRAMHAÍOLA

- Diúscairt uirbeach (ar nós 'gaistí' déantáin síos an abhainn).
- Caillteanais fánacha ar nós airm ag bealaí trasna droichid/átha.

OIDHREACTH THÓGTHA THALMHAÍOCHTA

- Buailte i sruthanna.
- Dipeanna caorach.
- Pónaí caorach

OIDHREACTH DOTHADHAILL: COMHCHUIMHNE

- Ainmneacha abhann (ainmneacha áitiúla tugtha do chodanna éagsúla den abhainn).
- Oidhreacht iascaigh in ainmneacha abhann traidisiúnta.
- Báite, cathanna, béaloideas agus gnéithe eile in ainmneacha abhann traidisiúnta.

3.4 Measúnacht Dheascbhunaithe

Mar chéad chéim sa phróiseas MTT (Céim I), ba cheart staidéar bonnlíne DBA a dhéanamh chun a fháil amach gurb ann d'aon ghnéithe/taiscí, láithreáin/séadchomharthaí nó réada, oidhreacht thógtha nó oidhreacht chultúrtha laistigh de limistéar staidéir sainithe, suíomh, carachtar, riocht agus méid aon ghnéithe/taiscí, láithreáin/séadchomharthaí nó réada seandálaíochta a taifeadadh agus nár taifeadadh roimhe seo. Mar chuid de seo, déanfar MDB ar thalamh agus ar uiscí a rachaidh an SCT agus an tírdhreach níos forleithne i bhfeidhm orthu agus cuirfear eolas ar fáil i dtaca le riachtanais chun tuilleadh imscrúduithe, measúnachta agus maolaithe seandálaíochta a dhéanamh roimh an SCT nó lena linn.

Mar gheall ar an éagsúlacht leathan timpeallachtaí a chuimsíonn tionscadal FRS de ghnáth d'fhéadfadh ionchur a bheith ag teastáil ón DBA ó raon seandálaithe, staraithe, seandálaithe faoi uisce, agus speisialtóirí eile a bhfuil taithí chuí acu. Tá sé riachtanach go ngabhfadh an DBA tírdhreach oidhreachta seandálaíochta, tógtha agus cultúrtha an limistéir tionscadail FRS atá beartaithe chomh cuimsitheach agus is féidir agus ba cheart go n-áireofaí ann an toradh – ag baint úsáide as foinsí príomhúla agus tánaisteacha – ar thaighde stairiúil agus seandálaíochta chun láithreáin agus láithreacha féideartha a shainaithint. Ba chóir iad seo a mhapáil go cruinn (trí uimhírchóras seicheamhach a úsáid) agus a chur i bhfardal. I gcás ina n-aithnítear saincheisteannta substainteacha oidhreachta seandálaíochta, ba cheart iad a chur in iúl don ST a luaite is féidir. I ndiaidh an MDB a chur i gcrích agus a mholtaí a mheas agus a aontú, beidh tuilleadh measúnaithe seandálaíochta ag teastáil trí bhíthin suirbhéireachta allamuigh agus measúnachta tionchair. Saineoidh an DBA cineál agus méid na n-imscrúduithe seo agus déanfaidh an ST athbhreithniú orthu.

3.5 Suirbhé Allamuigh

Ba cheart suirbhéanna allamuigh (lena n-áirítear suirbhéanna topagrafacha agus geoifisiceacha agus tochairtí tástála) agus cigireachtaí láithreáin (trastíre agus faoi uisce araon) a dhéanamh a luaithe is féidir agus ba cheart do sheandálaithe a bhfuil na cáilíochtaí cuí acu agus a bhfuil taithí chuí acu tabhairt fúthu. I gcás ina moltar tionchair in-uisce ar mhórsála, ba cheart go n-áireofaí sna suirbhéanna sin taifeadadh, iniúchadh agus mapáil mhéid na láithreán go léir a taifeadadh sa DBA agus aon láithreáin oidhreachta seandálaíochta nua, nár taifeadadh roimhe seo agus a d'fhéadfadh a bheith ann roimhe seo, lena n-áirítear iad siúd faoi uisce, a shainaithint. Ba cheart go n-áireofaí sa suirbhé allamuigh iniúchadh amhairc ar aon bhruacha abhann agus ar ghrinneall abhann agus ar bhóithre uisce eile (ar bhád, más gá), áit a bhfuil siad le feiceáil. Is fearr é seo a dhéanamh tar éis imríteach fásra (nuair a cheadaítear é) nó i rith an gheimhridh, nuair nach bhfuil clúdach fásra chomh dlúth.

Ba cheart go bhfaigheadh an suirbhé allamuigh amach gurb ann d'aon ghnéithe/taiscí/taiscí, láithreáin/séadchomharthaí nó réada, oidhreacht thógtha nó oidhreacht chultúrtha laistigh de limistéar staidéir agus ar dócha go ndéanfaidh na hoibreacha beartaithe difear dóibh (lena n-áirítear aon oibreacha sealadacha gaolmhara, oibreacha SI). Chomh maith leis sin, ba chóir don suirbhé allamuigh cabhrú le mapáil agus cur i bhfardal cruinn (fótagrafaíocht san áireamh) a dhéanamh d'aon ghnéithe/sil-leagain, láithreáin/séadchomharthaí nó réada, oidhreacht thógtha nó oidhreacht chultúrtha atá taifeadta nó neamhthaifeadta, de chineál seandálaíochta. Ba cheart torthaí a chur i láthair i bhfoirm léarscáile agus fardail le sonraí geospásúla gaolmhara, agus tá sé riachtanach, nuair is féidir, méid iomlán (aitheanta) na seandálaíochta a shainaithnítear a mhapáil agus cur síos a dhéanamh air.

Ba cheart tuarascáil a chomhcheanglaíonn torthaí an DBA agus suirbhéanna allamuigh a thiomsú agus, le formheas an údarais chonarthaigh, a chur faoi bhráid an ST ar dtús lena hathbheithniú agus ansin chuig an SSN lena dtuairimí a thabhairt. Ba cheart go sainaithneofaí sa tuarascáil seo na héifeachtaí dóchúla ar láithreáin oidhreachta seandálaíochta, tógtha agus cultúrtha, agus ba cheart bearta iomchuí (amhail criosanna eisiaimh seandálaíochta) a mholadh chun na hiarsmaí sin a sheachaint nó, i gcás nach féidir é sin a bhaint amach, bearta chun tionchar na n-oibreacha a mhaolú. Ba chóir go mbeadh moltaí sa tuarascáil freisin i gcomhair tuilleadh imscrúdaithe, más gá, mar chuid den phróiseas measúnaithe.

3.6 Measúnacht Tionchair Seandálaíochta faoi Uisce

Tá sé riachtanach go ndéanfaí UAIA do gach tionscadal FRS ina bhfuil tionchar á imirt ar chúrsaí uisce nó ina bhfuil an fhéidearthacht ann go gcuirfí isteach ar sheandálaíocht faoi uisce. Beidh tábhacht ar leith ag baint leis seo sa chás go bhfuil mórchuid de scéim ar siúl san uisce, mar is féidir le hiascaigh agus le srianta aimsire teorainn a chur le hoibreacha seandálaíochta san uisce ag céim na tógála. I gceantair uirbeacha ina ndearnadh míntíriú fairsing ar aibhneacha agus ar a gcuid tuilemhánna, d'fhéadfadh scóip an mheasúnaithe faoi uisce leathnú isteach i gceantair trastíre anois. Cinnteoidh sé seo go ndéanfar measúnú iomlán ar acmhainneacht seandálaíochta limistéar an tionscadail a luaithe is féidir. Beifear in ann na straitéisí maolaithe cuí a chur i bhfeidhm freisin (seachaint, caomhnú in situ nó tochairt). Ní mór do sheandálaithe a bhfuil na cáilíochtaí agus an taithí chuí acu, a leithéid de mheasúnachtaí a dhéanamh, leis na ceadúnais chuí, chun comhlíontacht le hAchtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta a dheimhniú.

Tá trí phríomhchineál suirbhéanna faoi uisce ann, a leagtar amach go mion thíos (A-C), mar aon le modheolaíochtaí le haghaidh suirbhéireacht gheoifisiceach (sonóir taobh-scanadh, bataiméadracht, maighnéadméadracht, sondalaí fuaime iltonnta, próifiliú fo-bhun).

Cineál A – ba cheart suirbhé faoi uisce den chineál seo a dhéanamh san áit a bhfuil uisce éadomhain agus ina gceadaíonn soiléireacht agus treoluas uisce iniúchadh amhairc ar ghrinneall na habhann/ghrinneall na farraige. Mar chuid den suirbhé seo ba chóir go mbeadh:

- Staidéar deisce/bonnlíne.
- Suirbhé allamuigh/réamhsuirbhé ar aon urthrú/bruach abhann.
- Suirbhé spágála/snorclála agus suirbhé brathadóireachta miotail.

Ba cheart an staidéar deisce/bonnlíne a dhéanamh, go minic mar chuid den DBA foriomlán (Céim I), sula ndéantar na suirbhéanna allamuigh ionas go mbeidh an seandálaí faoi uisce go hiomlán ar an eolas faoi nádúr, méid agus poitéinseal an cheantair nó an láithreáin a ndearnadh suirbhé air. Is féidir le huiscebhealaí a bheith ina dtimpeallachtaí contúirteacha ina mbíonn obair ar bun agus ba cheart go mbeadh na cáilíochtaí cuí agus taithí chuí ag an seandálaí a dhéanann an suirbhé, ag cinntiú go bhfuil na bearta cuí i bhfeidhm chun an suirbhé a dhéanamh go sábháilte.

Forbhreathnú ar Riachtanais Suirbhéanna de Chineál A

- Ba cheart go mbeadh gach limistéar suirbhéireachta faoi réir iniúchadh córasach (spágáil ag baint úsáide as bataiscóip amhairc agus tionlacain nó trí snorcláil) agus suirbhé braite miotail chun aon fhianaise ar iarsmaí seandálaíochta (struchtúir/gnéithe/taiscí) agus réada seandálaíochta atá suite sa duine uisce nó in aice leis a aithint.
- Mar chuid den suirbhé ba chóir go ndéanfaí measúnú físiúil ar an gcrios cósta/idirthaoideach/urthrú, bruacha abhann agus locha chomh maith le grinneall na habhann agus an locha má bhíonn siad infheicthe Is fearr é seo a dhéanamh tar éis imréiteach fásra. Ba cheart cur síos, taifeadadh agus grianghraf a dhéanamh ar aon iarsmaí/réada seandálaíochta a shainaithnítear go soiléir nó a d'fhéadfadh a bheith ann, agus ba cheart suirbhé a dhéanamh ar a suíomh agus ar a méid.
- Ba chóir topagrafaíocht agus bail na háite agus na leapa abhann a thaifeadadh freisin.
- Ní mór an suirbhé a bheith bunaithe – mar bheart íosta – ar ghreille suirbhé le bonnlíne bunaithe sa réimse le haghaidh rialú suirbhé, chun clúdach iomlán ghrinneall na habhann a chinntiú.
- Ba chóir an suirbhé a dhéanamh ar bhealach córasach thar fhad iomlán an dobharlaigh, laistigh den limistéar atá faoi réir na scéime, nuair is féidir. Ba cheart aon srianta a chuireann bac ar chomhlánú an tsuirbhé (amhail constaicí dochorraithe, uisce domhain, sruthanna láidre uisce, coraí, nó dálaí contúirteacha) a thaifeadadh, a thuairisciú agus a léiriú sna léarscáileanna a ghabhann le tuarascáil UAIA.
- Ba chóir go ndéanfaidh brathadóir miotail ceadúnaithe a bhfuil taithí aige an suirbhé braite miotail ag baint úsáide as brathadóir miotail oiriúnach faoi uisce.
- Ba chóir suíomh gach ábhair feiriúil agus neamhfheiriúil atá laistigh den limistéar suirbhé (is é sin, sa dobharlach) a thaifeadadh ag baint úsáid as Córas Suite Domhanda (GPS). Ba cheart go soláthródh an suirbhé braite miotail meastachán cainníochtúil ar mhéideanna na miotal sa cheantar a mbeidh tionchar ag an scéim orthu.
- Ba cheart suíomh na n-iarsmaí nó na réad seandálaíochta go léir a shainaithnítear a thaifeadadh ag baint úsáide as Tomhas Leictreonach Faid agus/nó GPS Digiteach, de réir mar is cuí.

- Ba cheart grianghraf a thógáil de gach iarsma nó réad seandálaíochta a shainithnítear más féidir agus iad a fhágáil in situ go dtí go dtiocfar ar chomhaontú, i gcomhairle leis an SSN, le AMÉ, leis an údarás conraitheoireachta agus leis an ST, chun iad a bhaint. Is féidir éadálacha atá tábhachtach ó thaobh na seandálaíochta de, atá i mbaol dochair nó i mbaol go gcaillfí go deo iad, a bhaint den láthair. Ba cheart SSN, AMÉ, an t-údarás conraitheoireachta, agus an ST a chur ar an eolas láithreach faoin bhfionnachtain.
- Ní mór grianghraif d'iarsmaí/réada atá faoi uisce a ghlacadh le ceamara digiteach fomhuirí.

Cineál B – ba cheart an cineál seo suirbhé faoi uisce a dhéanamh i gcás ina bhfuil uisce chomh domhain sin agus/nó i gcás nach bhfuil dóthain soiléireachta sa cholún uisce chun iniúchadh amhairc a chumasú trí Shuirbhé Cineál A. Mar chuid den suirbhé seo ba chóir go mbeadh:

- Staidéar deisce/bonnlíne.
- Suirbhé allamuigh/réamhsuirbhé ar aon urthrú/bruach abhann nó eilimint eile.
- Suirbhé tumadh agus suirbhé brathadóireachta miotail.

Cuimsíonn Suirbhéanna Cineál B na riachtanais le haghaidh Suirbhéanna Cineál A a leagtar amach thuas, agus cuimsíonn siad suirbhéanna tumadóireachta seandálaíochta agus brathadóirí miotail.

Forbhreathnú ar Riachtanais Suirbhéanna de Chineál B

- Beidh gá le gaireas anáilaithe / trealamh tumadóireachta (SCUBA tráchtála nó fearas tumadóireachta iomlán a sholáthraítear) agus trealamh tiomnaithe eile (amhail comhbhrúiteoirí, painéil tumadóireachta nó línte tarrthála) chun gach tumadóireacht a dhéanamh go sábháilte, de réir mar is gá don chineál seo suirbhé.
- Ní mór d'fhoireann seandálaithe faoi uisce an suirbhé a dhéanamh a bhfuil a mbaill cáilithe go cuí agus a bhfuil taithí acu ar sheandálaíocht tumadóireachta agus faoi uisce araon.
- Ba cheart go mbeadh gach limistéar suirbhéireachta faoi uisce faoi réir suirbhé córasach braite amhairc agus miotail arna dhéanamh ag na tumadóirí seandálaíochta, chun aon fhianaise a shainithint maidir le hiarsmaí seandálaíochta (struchtúir/gnéithe/ taiscí) agus réada seandálaíochta atá suite sa chorp uisce nó ar ghrinneall an choirp uisce.
- Cuirfear modheolaíocht an tsuirbhé atá beartaithe faoi bhráid an údarais chonarthaigh lena hathbhreithniú agus lena comhaontú leis an ST, agus lena formheas deiridh ag an SSN tríd an bpróiseas ceadúnaithe. Úsáidfear ceann de na modhanna seo a leanas chun an suirbhé a dhéanamh:
 - Patrún cuardaigh ciorclach ag obair ó phointe fosaithe (ar nós baoi tromaithe ón dromchla).
 - Greille suirbhé lena bonnlíne bunaithe ar an láthair atá in ann cuardach suirbhé seac-stagh a éascú ar mhaithe le rialú an tsuirbhé.
 - Modh eile ar aontaíodh air a cheadaíonn suirbhé físiúil iomlán agus brathadóireachta miotail a dhéanamh ar an limistéar atá faoi chaibidil.
- Ba chóir brathadóir miotail fomhuirí oiriúnach agus creidiúnaithe a úsáid, le mapáil agus geoshuíomh déanta ar shuíomh agus méid aon struchtúr/gnéithe/déantán faoi atá leagtha amach thuas.
- Ba cheart na cineálacha trealaimh agus ionstraimí atá le húsáid a mhionsonrú sna Ballstáit a ghabhann leis an iarratas ar cheadúnas, a bheidh le formheas ag an údarás conarthach sula gcuirfear faoi bhráid SSN iad.

- Déanfar an suirbhé faoi uisce thar fhad iomlán an uisce laistigh den cheantar a bhféadfadh an scéim atá beartaithe dul i bhfeidhm air. Déanfar taifeadadh ar gach iarsma agus gach réad seandálaíochta a aithnítear, ag baint úsáid as ceann de na modhanna seo a leanas:
 - Cumarsáid seachadta chuig an dromchla, atá ceangailte le bunlíne.
 - USBL (bonnlíne fíorghearr) nó SSBL (bonnlíne ríghhearr) mar chóras suite éisteachta agus rianaithe chuig ríomhaire ar bord.
 - Suíomh daingnithe trí bhíthin baoi marcála ar an dromchla, é geoshuite le GPS nó DGPS boise ó shoitheach tacaíochta ar an dromchla.
- Ní mór grianghraif a thógáil de gach iarsma/éadail in situ trí úsáid a bhaint as ceamara socair digiteach fomhuirí agus/nó as físcemara digiteach agus as trealamh eile, atá oiriúnach don chúram. Ba chóir fótagram-mhéadracht fhomhuirí a dhéanamh más cuí.
- Ba chóir scálaí oiriúnacha a úsáid chun topagrafaíocht na habhann, an locha nó ghrinneall na farraige a thaifeadadh i bplean agus i dtrasghearradh (1:50 nó 1:20 má cheadaíonn na scálaí a leithéid). Tá sonraí na Suirbhéireachta le bheith in Mercator Trasnach na hÉireann (ITM) (EPSG 2157) agus ag tagairt do leibhéil thaifeadta (sonraí OPW nó a chomhionann) (Ordanáis Datum Chionn Mhálanna).
- Mar is amhlaidh le suirbhéanna Cineál A, déanfar aon srianta a chuireann bac ar chríochnú an tsuirbhé (amhail constaicí dochorraithe nó limistéir nach bhfuil oiriúnach le haghaidh suirbhé a bheith ann) a thaifeadadh, a thuairisciú agus a mhapáil.

Cineál C – ba cheart suirbhé faoi uisce den chineál seo a dhéanamh san áit a bhfuil an ceantar mórsála agus dá bhrí sin nach féidir é a dhéanamh go lóistíochtúil le haghaidh tumadh/suirbhé seandálaíochta iomlán. Mar chuid den suirbhé seo ba chóir go mbeadh:

- Staidéar deisce/bonnlíne.
- Suirbhé allamuigh/réamhsuirbhé ar limistéir inrochtana.
- Suirbhé geoifisiceach.
- Suirbhé spriocdhírthe tumadóireachta agus brathadóireachta miotail ar láithreáin aithnide, ar aimhrialtachtaí geoifisiceacha aitheanta agus ar limistéir le hardfhéidearthacht seandálaíochta a aithníodh ó MDB agus imscrúduithe eile.

Forbhreathnú ar Riachtanais Suirbhéanna de Chineál C

- Cosúil leis an dá chineál eile suirbhé, ba chóir do staidéar deisce eolas a dhéanamh do Shuirbhé de Chineál C.
- Ní ceart ach do ghairmithe cáilithe agus inniúla atá ag obair faoi cheadúnas ó SSN an suirbhé a dhéanamh.
- Ba cheart an suirbhé a dhéanamh ar shonraíochtaí arna n-eisiúint ag an ST, i gcomhairle leis an údarás conraitheoireachta, agus ba cheart é a chomhaontú leis an SSN.
- Ba cheart torthaí an tsuirbhé a léiriú le geoifisiceoir seandálaíochta faoi uisce atá cáilithe go cuí agus a bhfuil taithí mhaith aige/aici.
- Cuirfidh suíomh agus cineál an láithreáin in iúl cén trealamh is féidir a úsáid. Go hidéalach, ba chóir raon iomlán de threalamh suirbhé gheoifisicigh a úsáid, lena n-áirítear sonóir taobhsanta, maighnéadaiméadar, sondálaí fuaime iltonnta agus próifíleoír foghrinnill (féach thíos).
- Tar éis léirmhíniú a dhéanamh ar na sonraí, ba cheart tumadh/suirbhé seandálaíochta a dhéanamh ar a laghad ar gach aimhrialtacht gheoifisiceach aitheanta a d'fhéadfadh go mbeadh gnéith

seandálaíochta ag baint leo, ach amháin más féidir iad a sheachaint leis na hoibreacha don FRS, gan aon tionchar seandálaíochta (díreach nó indíreach), agus ar an gcaoi sin caomhnú in situ a cheadú. D'fhéadfadh tumadh/suirbhé a bheith ag teastáil freisin do limistéar iomlán an tionscadail.

- Ba cheart na modheolaíochtaí le haghaidh suirbhéanna ar Chineál C a chur faoi bhráid an údarais chonarthaigh lena n-athbhreithniú ag an ST agus ansin iad a chur faoi bhráid an SSN lena bhformheas sa phróiseas ceadúnaithe.

Is féidir le doimhneacht abhann, cineálacha abhann agus treoluas uisce agus soiléireacht athrú go mór fiú i stráice gearr d'abhainn. Dá bhrí sin, d'fhéadfadh sé go mbeadh gá le meascán de shuirbhéanna spágála, snorclála, tumadóireachta agus geoifisiceacha chun measúnú ceart a dhéanamh ar acmhainneacht seandálaíochta ghrinneall abhann agus a bhruacha. Uaireanta, b'fhéidir nach mbeifear in ann an cineál suirbhé a theastaíonn a chinneadh go dtí go gcuirfear tús leis an obair shuirbhéireachta in-uisce; agus más amhlaidh atá, ba chóir go mbeadh an cumas agus na hacmhainní ag an seandálaí faoi uisce ar an láthair chun na suirbhéanna riachtanacha go léir a dhéanamh, cibé acu spágáil, snorcláil agus / nó tumadh / suirbhéanna (Cineálacha Suirbhé A, B nó C mar atá thuas). Braithfidh an cineál suirbhé a úsáidfear ar an gcineál láithreáin, an t-am den bhliain, doimhneacht an uisce ag an láithreán, scála an limistéir a bhfuil suirbhéireacht le déanamh air agus na coinníollacha ag an láithreán. Cuirfidh an ST comhairle ar an údarás conraitheoireachta maidir le huainiú UAIA den sórt sin, agus ba cheart dóibh iarracht a dhéanamh tabhairt faoina leithéid a luaithe is féidir (ach go hidéalach ag céim tionsaithe MTT). I gcásanna áirithe, d'fhéadfadh gnéithe de na suirbhéanna seo (amhail cigireachtaí braite miotail nó tumadóireachta) a bheith mar chuid de na maoluithe iar-thoilithe nó formheasa faoi Sceideal na nGealltanais Comhshaoil, seachas a bheith mar chuid den phróiseas MTT.

Suirbhé Geoifisiceach: Sonóir Taobhsanta, Maighnéadaiméadracht, Sondálaí Fuaime Aon-toinne, Sondálaí Fuaime Iltonnta, Próifiliú Fobhun

Nuair atá oibreacha le déanamh laistigh de chúrsaí uisce úra, limistéir urthra níos ísle nó criosanna fothaoidmheara, agus nuair is oibreacha móra ó thaobh scála iad, seans gur chóir suirbhé geoifisiceach a dhéanamh. I mórán cásanna, is é an scála a chinneann an é an cineál suirbhé seo an rogha is bunriachtanaí don chéad chuid de mheasúnacht, ós rud go gciallaíonn limistéar mór go mbeadh suirbhé tumadóireachta neamhphraiticiúil ó thaobh lóistíochta de agus ródhaor ó thaobh costais. Ina leithéid de chás, is féidir suirbhé geoifisiceach a dhéanamh, suirbhé a dhéanfaidh láithreáin, gnéithe agus réada seandálaíochta a aithint.¹⁵ Má úsáidtear feiste braite (brathadóir miotail nó maighnéadaiméadar) chun seandálaíocht a lorg, beidh toiliú feiste braite de dhíth. Bíonn ceadúnas Suirbhéireachta Tumadóireachta de dhíth chun úsáid a bhaint as trealamh geoifisiceach eile chun suirbhéireacht a dhéanamh ar bháid bhriste stairiúil aithnid nó féideartha nó ar réada seandálaíochta.

Is féidir le suirbhéanna geoifisiceacha roinnt teicnící braite a chlúdach, lena n-áirítear:

- **Sonóir taobhsanta**, atá in ann stráicí móra d'abhainn, de loch nó de ghrinneall na farraige a mhapáil le húsáid tonnta sonóra (ceann amháin nó dhá cheann) chun íomhánna a ghlacadh dá bhfuil le fáil ar an ngrinneall.

¹⁵ Tugann an SSN comhairle maidir leis na sonraíochtaí seo.

- **Maighnéadaiméadracht**, atá in ann ábhar feiriúil agus neamhfheiriúil a bhrath ar an abhainn, ar an loch agus ar ghrinneall na farraige nó laistigh díobh.
- **Suirbhéanna sondálaí fuaime aon-toinne agus iltonnta**. Déanann suirbhé sondálaí fuaime aon-toinne an doimhneacht a shocrú agus cruthaíonn sé léarscáileanna baitaiméadracha. I gcodarsnacht leis sin, úsáideann suirbhé sondálaí iltonnta fean de thonnta fuaime, rud a sholáthraíonn taifeach níos airde agus níos mó sonraí, agus úsáidtear iad go minic chun clúdach iomlán a fháil ar ghrinnill na farraige agus ar leapacha abhann agus locha.
- **Suirbhé próifílithe fobhun**, ag baint úsáide as seisimeolaíocht, ar féidir leis sraitheanna éagsúla dríodair mhuirí a bhrath faoi ghrinneall na farraige agus dá bhrí sin athruithe ar stratagrafaíocht a aithint a d'fhéadfadh ábhair thírdhreacha palaeo-tírdhreacha báite, iarsmaí báid bhriste agus ábhar déantáin a léiriú.

Má úsáidtear le chéile iad, is féidir le torthaí ó na teicnící geoifisiceacha seo eolas tábhachtach a chur ar fáil faoi limistéir mhórsála, rud a ligeann dúinn díriú ar limistéir lena mbaineann féidearthacht seandálaíochta.

Mar a luaitear thuas, ba chóir do gheoifisiceoir seandálaíochta ag a bhfuil na cáilíochtaí agus an taithí chuí torthaí suirbhé gheoifisicigh a léirmhíniú. Seans go dtaispeánfadh na torthaí léirmhínithe 'aimhrialtachtaí' a bhfuil féidearthacht seandálaíochta acu agus is féidir go mbeadh ar thumadóir seandálaíochta na torthaí sin a imscrúdú chun a nádúr agus a méid a mheas murar féidir iad a sheachaint. Cuirfidh torthaí na léime/an tsuirbhé bonn eolais faoin UAIA agus faoi mhaolú seandálaíochta breise, más gá (mar shampla tochairt tástála seandálaíochta/tochairt iomlán).

3.7 Riachtanais Tuairiscithe maidir le Measúnú Tionchair Seandálaíochta Faoi Uisce

Ba chóir tuarascáil thuairisciúil iomlán a ullmhú do gach cineál suirbhé agus mar chuid di ba chóir go mbeadh ar a laghad:

- Cur síos ar shuíomh aon iarsmaí cultúrtha ábhartha a d'fhéadfadh a bheith i láthair ar ghrinneall na habhann/uiscebhealach nó os a chionn. Ina theannta sin, ba cheart go dtaifeadfadh an suirbhé roinnt gnéithe a bhaineann le suíomh ginearálta na n-iarsmaí seo, lena n-áirítear leithead abhann, loch, doimhneacht, treo sreafa agus ráta sreafa reatha, infheictheacht, guaiseacha, cineál bun, agus airde na mbanc. Ba chóir cur síos iomlán a dhéanamh ar aon ábhar atá nó a bhféadfadh a bheith tábhachtach ó thaobh na seandálaíochta de.
- Measúnacht ar sheandálaíocht ghlárach fhéideartha, agus ar pailéacainéil abhann sna tuilemhanna thart timpeall.
- Taifead grianghrafadóireachta digiteach mionsonraithe ar shuíomh ginearálta na sruthchúrsaí agus ghrinneall na habhann, chomh maith le bail aon ghnéithe nó fionnachtana de chineál seandálaíochta. Ba chóir fótagram-mhéadracht ar ghnéithe nó ar láithreáin a úsáid, nuair is cuí.
- Léaráidí den topagrafaíocht i limistéir na suirbhéanna, lena n-áirítear comhrianta agus gnéithe

den dromchla, a léireofar iad i bplean agus i dtrasghearradh ag na scálaí cuí (1:50 nó 1:20 má cheadaíonn na scálaí a leithéid).

- Sonraí suirbhéireachta lonnaithe in ITM (EPSG 2157) agus ag tagairt do leibhéil thaifeadta (Ordanáis Datum Chionn Mhálanna).
- Socrú na gceantar a ndearnadh suirbhé orthu laistigh dá gcomhthéacs tírdhreacha níos leithne chun nádúr, méid agus úsáid an dobharlaigh le himeacht ama a chur san áireamh.
- Dóthain mapála stairiúla agus taighde stairiúil agus seandálaíochta chun nádúr athraitheach an sruthchúrsa a léiriú le himeacht ama agus chun cabhrú le haon ghné nó struchtúr a aithnítear nó a aithníodh le linn na suirbhéanna a chur i gcomhthéacs.

Ba cheart tuarascálacha den sórt sin a chomhtháthú in TMTT, agus a bheith ina n-aguisín leis, má dhéantar iad mar chuid den MTT, nó i dtuarascáil neamhspleách, má dhéantar iad mar chuid d'oibreacha maolaithe réamhthoilithe nó iarthoilithe. Cuireann Aguisín 1 thíos, teimpléid níos mionsonraithe ar fáil dá leithéidí de thuarascálacha.

3.8 Cineálacha Eile Imscrúdaithe

Mar chuid d'imscrúduithe eile a d'fhéadfadh eolas a dhéanamh don MTT agus do mheasúnachtaí eile le linn chéimeanna éagsúla an SCT, tá (ach níl siad teoranta don liosta seo):

- Suirbhéanna geoifisiceacha (ar tír agus san uisce araon).
- Tochailtí trialacha.
- Suirbhéanna brathadóireachta miotail.
- Suirbhéanna foirgnimh/struchtúir seandálaíochta.
- Suirbhéanna fótagram-mhéadrachta.
- Taighde stairiúil speisialtóra.
- Measúnachtaí LiDAR.
- Measúnú agus faireachán ar shaothair SI (amhail imscrúduithe geoiteicniúla).
- Monatóireacht ar oibreacha talún (b'fhéidir mar thoradh ar mholtaí a dhéantar i TMTT/MTSU).
- Samhlacha Digiteacha den Airde/Samhlacha Digiteacha Dromchla/Samhlacha Digiteacha den Tír-Raon, sonraí a bhailiú agus a mheas.
- Measúnú tionchair amhairc agus measúnú tionchair ar shocrú.

Nuair a úsáidtear na himscrúduithe sin, ní mór do ghairmithe oiriúnacha a bhfuil na cáilíochtaí cuí acu iad a dhéanamh faoi cheadúnas ó SSN nuair is gá. Déanann an t-údarás conarthach breithniú ar an ngá atá le himscrúduithe den sórt sin agus ar raon feidhme na n-imscrúduithe sin ar bhonn cás ar chás, i ndlúthchaidreamh leis an ST. Le ceadú an údaráis chonarthaigh, lorgóidh an ST faomhadh ón SSN tríd an bpróiseas ceadúnaithe agus trí mhodheolaíochtaí a cuireadh isteach a fhormheas. Ba cheart gach modheolaíocht seandálaíochta a ghabhann leis na hiarratais ar cheadúnas nó ar thoiliú riachtanach a chur faoi bhráid an údaráis chonarthaigh agus athbhreithniú a dhéanamh orthu ag an ST sula gcuirtear faoi bhráid an SSN iad lena gceadú.

3.9 Tuairisciú

Ba cheart tuarascáil thuairisciúil iomlán ar thoradh na measúnuithe, lena n-áirítear UAIA agus gach cineál suirbhéireachta trastíre/faoi uisce, a ullmhú lena cur faoi bhráid an údaráis chonarthaigh, a d'fhéadfadh an ST a fhosú lena athbhreithniú. Tar éis athbhreithniú an ST, cuirfear an tuarascáil faoi bhráid an SSN chun tuairim a thabhairt chomh luath sa phróiseas deartha agus is indéanta. Féadfaidh an SSN moltaí breise a dhéanamh mar chuid den phróiseas pleanála. I gcás inarb iomchuí, ba cheart tuarascálacha a bheith ina n-aguisín leis an TMTT (má dhéantar iad mar chuid den MTT), nó mar thuarascálacha neamhspleácha, tuarascálacha le haghaidh oibreacha maolaithe iar-thoilithe, nó tuarascálacha le haghaidh oibreacha fo-thairsí.

Ba cheart an méid seo a leanas a áireamh sa tuarascáil mheasúnaithe, ar a laghad, (féach Aguisín 1 le haghaidh liosta iomlán d'inneachar riachtanach agus teimpléid tuarascála molta):

- Torthaí an staidéir dheisce/bhonnlíne.
- Torthaí na suirbhéanna allamuigh agus faoi uisce, lena n-áirítear cur síos ar shuíomhanna aon iarsmaí seandálaíochta atá laistigh den sruthchúrsa nó i gceantair chónagaracha (is é sin, urthrá/bruach abhann/cladach locha).
- Mapáil agus cur i bhfardal cruinn (fótagrafaíocht san áireamh) a dhéanamh d'aon ghnéithe/sil-leagain, láithreáin/séadchomharthaí nó réada, oidhreacht thógtha nó oidhreacht chultúrtha atá taifeadta nó neamhthaifeadta, de chineál seandálaíochta. Ba chóir na torthaí a léiriú i bhfoirm léarscáile agus fardail in éineacht leis na sonraí geospásúla a ghabhann leo; nuair is féidir, ba chóir méid iomlán na seandálaíochta iomláine (atá ar eolas), a aithníodh, a mhapáil le polagáin. Ar mhaithe le húsáid éasca, ba chóir gach earra a uimhriú bunaithe ar chóras aitheantóirí seicheamhacha, beag beann ar an ainmniú atá orthu.
- Measúnacht Tionchair mhionsonraithe, ina bhfuil léarscáileanna/líníochtaí a léiríonn tionchair/éifeachtaí go soiléir agus moltaí chun maolú cuí a dhéanamh ar aon éifeacht nó tionchar díobhálach atá ag cur na oidhreachta seandálaíochta aitheanta nó féideartha i mbaol.

Ní mór sainmhíniú soiléir a dhéanamh ar na téarmaí 'tionchar' agus 'éifeacht' agus úsáid leanúnach a bhaint astu in TMTT agus in MTSU. Is ionann 'Tionchar' agus an t-athrú a dhéanann an fhorbraíocht. Is éard is 'Éifeacht' ann ná toradh an athraithe sin. Go praiticiúil, sampla de thionchar is ea balla tuilte a thógáil ar bharr ballaí cé ón naoú haois déag (*tionchar* ar an acmhainn oidhreachta cultúrtha) a bhfuil sé mar *éifeacht* aige go mbaintear de thimpeallacht stairiúil bhalla na cé. Sa chás seo, is féidir a rá go bhfuil an éifeacht díobhálach (diúltach). Ba chóir don tuarascáil/do na tuarascálacha measúnachta méid na dtionchar a mheas chomh maith:

Tábla 2: Méid an Tionchair agus na gCritéar/Cur síos tipiciúil

Méid an Tionchair	Cuir Síos ar Chritéir/Cuir Síos Shamplacha
An-Ard	Athrú mór ar eochairthimpeallacht oidhreachta seandálaíochta, nó í cailte ina hiomláine. Is dócha go mbeidh éifeachtaí mórsála leis, agus go mbeidís buan agus doleigheasta.
Ard	Athrú suntasach nó fadtéarmach ar eochairthimpeallacht oidhreachta seandálaíochta.
Measartha	Athrú measartha nó fadtéarmach ar limistéar teoranta nó athrú measartha ar eochairthimpeallacht oidhreachta seandálaíochta.
Íseal	Mionathrú gearrthéarmach nó meántéarmach ar limistéar teoranta nó mionathrú ar eochairthimpeallacht oidhreachta seandálaíochta.
An-íseal/Fánach	Athrú do-airithe ar eochairthimpeallacht oidhreachta seandálaíochta.

Braitheann méid an tionchair ar nádúr, scála, fad agus in-aisiompaitheacht an athraithe ar leith atá beartaithe, an suíomh ina bhfuil sé beartaithe agus an éifeacht iomlán a bheidh ar láithreán seandálaíochta, oidhreachta tógtha nó oidhreachta cultúrtha agus an timpeallacht ina mbeidh sé.

Ní mór na héifeachtaí a mheas de réir na tábhachta a thuarar:

Tábla 3: Tábhacht tuartha.

Do-airithe	Éifeacht atáthar in ann a thomhas ach nach bhfuil iarmhairtí suntasacha aici.
Neamhshuntasach	Éifeacht a fhágann athruithe inbhraite ar ghnéithe na timpeallachta oidhreachta seandálaíochta ach gan iarmhairtí suntasacha aici.
Éadrom	Éifeacht a fhágann athruithe inbhraite ar ghnéithe na timpeallachta oidhreachta seandálaíochta ach nach mbaineann dá tábhacht.
Réasúnta	Éifeacht nach bhfuil millteanach ná iomarcach; nach n-athraíonn gnéithe na timpeallachta oidhreachta seandálaíochta ar bhealach; atá i gcomhréir le treochtaí bonnlíne atá ann cheana féin nó atá ag teacht chun cinn.
Suntasach	Éifeacht, mar a gheall ar a gnéithe, a méid, a fad nó a déine, a athraíonn gné thábhachtach den timpeallacht oidhreachta seandálaíochta.
An-Suntasach	Éifeacht, mar gheall ar a gnéithe, a méid, a fad, nó a déine, a athraíonn go suntasach an chuid is mó de ghné thábhachtach den timpeallacht oidhreachta seandálaíochta.
Domhain	Éifeacht a dhíothaíonn gnéithe tábhachtacha

Déantar tábhacht na héifeachta amach trí chomparáid a dhéanamh idir méid an tionchair agus tábhacht agus íogaireacht an ghabhdóra/na timpeallachta oidhreachta seandálaíochta. Tá ról lárnach ag breithiúnas gairmiúil an chomhairleora seandálaíochta maidir le tábhacht na héifeachta a chinneadh.

Ba cheart moltaí a dhéanamh sa tuarascáil maidir le maolú seandálaíochta breise, a bhféadfadh cuid díobh seo a leanas nó iad go léir a bheith san áireamh inti:

- Caomhnú in situ/seachaint (an rogha is fearr).
- Tochailt tástála seandálaíochta chun nádúr, méid agus dáta, tábhacht/tábhacht na seandálaíochta aitheanta nó féideartha a shuíomh.
- Tochailt iomlán (caomhnú le taifead) nuair nach féidir oidhreachta seandálaíochta a sheachaint.
- Faireachán seandálaíochta (trastíre agus faoi uisce, amhail oibreacha SI nó oibríochtaí dreidireachta).
- Measúnú braite miotail ar gach ceann nó céatadán de chartadh dreideáilte / tochailte mar chuid de straitéis aimsithe aisghabhála (is é sin, scaiptear an t-ábhar agus aimsítear miotal go córasach).
- Cigireachtaí seandálaíochta leantacha (trastíre agus/nó faoi uisce), mar shampla chun a mheas nach bhfuil aon tionchair iarmharacha ann (amhail tionchair hidreolaíocha nó sciúradh,) mar gheall ar na hoibreacha FRS (féach Pointe 3.2).

Figiúr 4: Seandálaí faoi uisce de chuid Sheirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta a thaifeadann bád loga a aimsíodh i Loch Coirib, Co. na Gaillimhe (©Cartlann Ghrianghrafadóireachta, Seirbhís na Séadchomharthaí Náisiúnta, Rialtas na hÉireann).

4

Maolú Seandálaíochta do Scéimeanna Cosanta Tuilte

4. Maolú Seandálaíochta do Scéimeanna Cosanta Tuilte

A luaithe a bheidh na tionchair agus na héifeachtaí díreacha, indíreacha agus carnacha is dócha ar oidhreacht seandálaíochta sainaitheanta agus measúnaithe, ba cheart bearta chun aon éifeachtaí díobhálacha a mhaolú a cheapadh agus a chur chun feidhme, le hathbheithniú agus formheas an údaráis chonarthaigh agus an SSN (agus le treoir ón ST). Is féidir le bearta maolaithe atá sa TMTT (agus/nó sna coinníollacha pleanála) a bheith mar chuid de chnuasach gealltanais maolaithe agus monatóireachta, a dtugtar Sceideal na nGealltanais/Sceideal na Maoluithe air faoin bpróiseas MTT go minic. Ba cheart go gcuimseodh sé sin liosta de na bearta ábhartha a bhfuil oibleagáid ar údarás conarthach FRS tabhairt fúthu chun éifeachtaí díobhálacha a mhaolú. Is chun leasa an údaráis chonarthaigh, mar an t-iarratasóir, a áirithiú go dtuigtear agus go nglactar go hiomlán le gach gnóthas chun maolú a dhéanamh agus go bhfuil na hacmhainní ar fáil chun a áirithiú go gcomhlíonfar na gealltanais sin (amhail caomhnú in situ, tochailtí tástála, faireachán, tochailt seandálaíochta, ceanglais iar-thochailte agus, i gcás inarb ábhartha, foilsíú torthaí agus cineálacha eile scaipthe).

4.1 Forbhreathnú ar Straitéisí Maolaithe Seanbhunaithe

Tá ceithre straitéis sheanbhunaithe ann chun éifeachtaí díobhálacha a mhaolú — seachaint, cosc, laghdú agus cúiteamh. Tá tuilleadh sonraí faoi na straitéisí seo ar fáil sna Treoirínte maidir leis an Eolas atá le Bheith i *dTuarascálacha ar Mheasúnacht Tionchair Timpeallachta* (GCC 2022) agus seo a leanas achoimre, atá curtha in oiriúint do straitéisí maolaithe oidhreachta seandálaíochta.

Maolú le Seachaint/Caomhnú in situ — nuair nach bhfuil aon tionchar i gceist, go minic mar gheall go ndearnadh machnamh ar roghanna eile (.i. réiteach dearaidh). Go ginearálta, is é Maolú le Seachaint, an maolú tionchair is éifeachtúla ó thaobh ama agus costais de. Ar an mórgóir, dearfar seachaint mar chuid den SCT ag Céim I, agus mar chuid di, is féidir go mbeadh criosanna eisiaimh ar leith, maoláin, monatóireacht ar thonnchrith agus iniúchadh tréimhsiúil ag teastáil.

Maolú le Cosc — nuair a dhéantar tionchar a d'fhéadfadh tarlú a chosc le beart chun féidearthacht an tionchair sin a sheachaint. San áireamh leis seo tá bearta chun imeachtaí taismeacha atá mar bhun ag éifeachtaí díobhálacha a chosc (mar shampla, fálú a dhéanamh ar láithreán leochaileach ar thalamh nó bundú a dhéanamh ar láithreán san uisce chun dochar taismeach a chosc le linn tógála).

Maolú le Laghdú — nuair a laghdaítear tionchar nó nuair a bhaintear de. Straitéis fhíorchaitianta is ea í seo chun déileáil le héifeachtaí nach féidir a sheachaint. Mar shampla, d'fhéadfadh laghdú ar thionchar físiúil ar oidhreacht thógtha (mar shampla Ballaí Baile), in aice láimhe a bheith i gceist, ach le húsáid bacainní nó plandaí chun bonneagar SCT a chur i bhfolach, bheifí in ann sláine na gné/an tséadchomhartha a choinneáil.

Maolú trí Leigheas/Fritháireamh — nuair a chuitítear drochéifeacht trí ghníomh feabhais agus nuair a chothromaítear í le héifeacht dhearfach (mar shampla, tochailt seandálaíochta, taighde, taifeadadh agus foilsíú/scaipeadh na faisnéise a fuarthas, nó limistéar taitneamhachta nua a sholáthar mar chúiteamh ar chaillteanas dosheachanta rochtana ar shócmhainn oidhreachta). D’fhéadfadh oibreacha cúiteacha a bheith san áireamh sa fhritháireamh freisin a fhéachann leis an gcomhshaol a chur ar ais i gcomhfhogasú ar an riocht a bhí ann roimhe sin (amhail foirgnimh stairiúla, ballaí cloiche nó gnéithe eile a athbhunú/a chaomhnú). Go minic, is é maolú le leigheas nó cúiteamh an t-aon rogha a bhíonn ar fáil do thionscadail nach féidir leo éifeachtaí díobhálacha suntasacha a sheachaint mar gheall go bhfuil orthu a bheith lonnaithe ar láithreán ar leith nó laistigh de limistéar ar leith.

D’fhéadfadh roinnt beart maolaithe freagairt do sháruithe a bhraitear trí mhonatóireacht agus cuirtear in iúl iad mar bhearta “más rud é”/“*ansin*” (mar shampla, “*Má thagann seandálaíocht neamhaitheanta chun cinn le linn na tógála, déanfar é a sheachaint nó a chaomhnú trí thaifead*”). Ba chóir gealltanais chun a leithéid de bhearta a úsáid a lua go soiléir i Sceideal na nGealltanais laistigh den TMTT nó, más scéimeanna fothairsigh atá i gceist, ba chóir do na bearta a bheith mar chuid de na coinníollacha pleanála a eisíonn an t-údarás áitiúil bunaithe ar mholtaí a dhéantar sa MTS nó sa MTSU agus ní mór don SSN iad a phromhadh agus a fhaomhadh.

Seachaint (Caomhnú in situ)

Ba cheart caomhnú na hoidhreachta seandálaíochta *in situ*, agus na sócmhainní oidhreachta cultúrtha go léir, lena n-áirítear iad siúd atá faoi uisce, a bheith ina phríomhchuspóir ag an ngné measúnaithe oidhreachta seandálaíochta de thionscadail FRS. Tá an cur chuige seo leabaithe sa phróiseas MTT agus thar threoir sheanbhunaithe eile, lena n-áirítear Coinbhinsiún UNESCO maidir le *Cosaint na hOidhreachta Cultúrtha Faoi Uisce* agus a Rialacha larscríbhinn¹⁶ agus *Coinbhinsiún UNESCO 1992 chun Oidhreachta Seandálaíochta na hEorpa a Chosaint* (athbhreithnithe).¹⁷ Tá sé i gcomhréir le beartas Rialtais chomh maith, mar atá leagtha síos in *Creat agus Prionsabail um Chosaint na hOidhreachta Seandálaíochta* (an Roinn Ealaíon, Oidhreachta, Gaeltachta agus Oileán 1999, 33) a deir gur chóir gurb é an chéad rogha ná tionchair a sheachaint.¹⁸ Áirítear leis seo:

- Suímh nó dearraí ina bhfuil gnéithe oidhreachta seandálaíochta nó a imríonn tionchar orthu a sheachaint.
- Tionchair ar a leithéid de ghnéithe a laghdú a oiread agus is féidir.
- Aon athrú a d’fhéadfadh tarlú do chomhthéacs nó do dhéanamh a leigheas.

Ba cheart maolú trí sheachaint tarlú, a mhéid is féidir, le linn na gcéimeanna réamhdheartha nó deartha (Céim I), nuair is eol láithreach, suíomh agus méid sócmhainní oidhreachta seandálaíochta nó oidhreachta cultúrtha eile (amhail láithreáin thaifeadta nó iad siúd a shainaitheann le linn oibreacha SI). Féadfar caomhnú in situ a úsáid freisin i gcás inar féidir seandálaíocht a aimsíodh le linn na tógála (Céim IV) a chaomhnú le bearta oiriúnacha, amhail an dearadh tógála a athrú, tionchair a sheachaint trí chríosanna maolánacha, cosaint fhisiciúil (mar shampla clúdach le geoitéacsile agus ithreacha), a luaithe a chomhaontaítear é sin leis an SSN (agus le AMÉ, i gcás inarb ábhartha). Mar sin féin, is iondúil go mbeidh gá le hathrú in situ ar an dearadh agus ar an tógáil, rud a d’fhéadfadh a bheith costasach agus tionchar ar chlár na n-oibreacha, agus ba cheart, dá bhrí sin, é a sheachaint, nuair is féidir, trí réamh-mheasúnuithe seandálaíochta leordhóthanacha. Bíonn sé seo ríthábhachtach maidir lena bheith ag déileáil le láithreáin faoi uisce.

¹⁶ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065>

¹⁷ <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention>

¹⁸ <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/framework-and-principles-for-protection-of-archaeological-heritage.pdf>

4.2 Réamhthochailtí Trialacha Seandálaíochta

Nuair a mholann an SSN é, ba cheart tochailtí tástála seandálaíochta a dhéanamh ag Céim I, chun bonn eolais a chur faoi dhearadh FRS agus chun an riosca don tseandálaíocht a bhainistiú. Ar an gcaoi chéanna, nuair is gá agus nuair a mholann an SSN é, ba cheart oibreacha SI a rinneadh ag Céim I a dhéanamh le tochailt tástála seandálaíochta. Féadfaidh an TMTT a cheangal freisin go ndéanfar tochailtí tástála seandálaíochta ag Céim III roimh thús na bpríomhoibreacha tógála conartha (Céim IV), chun bonn eolais a chur faoi dhearadh mionsonraithe (Céim III) an FRS. Is é cuspóir na tochailte tástála ná sonraí a bhailiú maidir le láithreach, suíomh, méid, cineál, carachtar, cáilíocht, dáta, scála, agus tábhacht na seandálaíochta ionas gur féidir straitéis maolaithe réasúnaithe a cheapadh agus a chur faoi bhráid an SSN lena ceadú. D'fhéadfadh torthaí an DBA, taighde stairiúil, suirbhéanna allamuigh agus aon suirbhéanna geoifisiceacha roimhe seo, measúnuithe LiDAR, samhaltú taisce geoarchaeological nuair atá siad ar fáil agus obair allamuigh a bheith mar bhonn eolais do na himscrúduithe tástála seandálaíochta. Ba chóir go mbeadh suíomh agus méid iomlán na trinseála tástála i gcomhréir le tionchar seandálaíochta féideartha an tionscadail SCT a mholtar. Ní mór do Bhallstát mionsonraithe a bheith in éineacht le gach iarratas ar cheadúnas, agus ba cheart go n-áireofaí leis sin sonraí sonracha maidir le líon, méid agus suíomh na dtrinsí tástála atá beartaithe agus straitéis aisghabhála fionnachtana (beidh gá le brath miotail a ghabhann le gach tochailt tástála). Ba cheart don údarás conraitheoireachta athbhreithniú a dhéanamh ar na Ballstáit, a iarrfaidh ionchur an ST sula gcuirfear faoi bhráid an SSN iad lena n-athbhreithniú agus lena bhformheas.

An Straitéis is fearr do Thochailtí Trialacha

Ba chóir an méid seo a leanas a thabhairt faoi deara nuair a dheartar straitéisí tochailte trialacha chun críche MTT/MTSU (ar tír agus faoi uisce araon):

- Is féidir le meaisín scriath uachtair agus / nó ábhar nua-aimseartha (cosúil le dromchlaí coincréite) a bhaint.
- Ní cheadófar aon tochailt meaisín ar iarsmaí seandálaíochta atá ina seasamh nó ar shuíomh séadchomharthaí, struchtúir nó gnéithe adhlactha aitheanta, limistéir inar dócha go mbeidh taisí daonna ann, mura bhfuil sé dodhéanta, mar shampla, ar dhromchlaí nua-aimseartha amhail carrchlóis, agus le comhaontú an SSN, agus ba cheart go mbeadh gach tochailt meaisín faoi réir dlúthfhaireachán seandálaíochta le linn an t-ábhar nua-aimseartha a bhaint.
- Tochailt ag baint úsáid as uirlisí láimhe agus taifeadadh (agus brath miotail) chun tús a chur nuair a shroictear taiscí seandálaíochta/srathaithe féideartha chun nádúr, méid, dáta agus doimhneacht na n-ábhar seandálaíochta a thréithriú agus a shuíomh. Ní mór tochailt a theorannú do na limistéir dhiscreideacha atá de dhíth chun an tseandálaíocht a shainaithint agus samplaí a aisghabháil do dhátú, agus chun an fuilleach a chaomhnú in situ agus modhanna cuí in úsáid ar mhaithe le cosaint.
- Ba chóir go mbeadh trinsí sách mór chun ligean don seandálaí tochailtí tástála iomlána a dhéanamh go sábháilte agus go leordhóthanach, brath miotail, taifeadadh agus léirmhíniú codanna nochta (lena n-áirítear nuair a bhíonn trinse i dtír).
- Ní mór an cartadh/an líonadh a bhaintear a leathadh amach, a imscrúdú agus brathadóireacht miotail a dhéanamh air mar chuid den Straitéis chun Éadálacha a Aisghabháil. Ba chóir brathadóireacht miotail a dhéanamh ar shraitheanna seandálaíochta in situ sula ndéantar tochailt orthu.
- Ba chóir don seandálaí tochailt tástála faoi uisce a dhéanamh trí dhreideáil shúchán láimhe nó rialaithe; má úsáidtear an dara rogha, ní mór go mbeadh criathrú ar an gcartadh dreidireachta mar chuid den straitéis chun éadálacha a aisghabháil.

- Ba cheart go sroichfeadh méid na tochailte tástála doimhneachtaí tionchair oibre, móide maolán iomchuí, nó nuair a bhaintear taiscí nádúrtha, steiriúla nó léaslíne gheolaíoch amach.
- Ba cheart struchtúir, gnéithe agus taiscí seandálaíochta a chosaint agus a choinneáil in situ go dtí go bhfaighfear tuilleadh comhairle ón SSN. Beidh sé seo ríthábhachtach d'fhionnachtana faoi uisce, chun a dheimhniú go bhfanfaidh siad socair agus sábháilte go dtí gur féidir le SSN cinneadh a dhéanamh maidir le bearta maolaithe eile a bheith ag teastáil.
- Ba cheart suirbhéireacht agus taifeadadh a dhéanamh ar gach suíomh trinse agus ar aon ábhar seandálaíochta iontu le GPS a bhaineann le comhordanáidí eangaí náisiúnta (ITM), le leibhéil ingearacha a bhaineann le Datum Ordanáis (OD) (Cionn Mhálanna).

Riachtanais maidir le Tuairisciú

Ba chóir go mbeadh an méid seo a leanas san áireamh sa tuarascáil tochailte tástála tosaigh agus in aon tuarascálacha ina dhiaidh sin a bhaineann leis an láithreán:

- Teicnící agus modhanna a úsáidtear chun an tuarascáil a chur le chéile, lena n-áirítear modhanna tochailte, straitéis samplála i dtaca le tionchair iomlána, agus taifeadadh.
- Suíomh trinsí tástála (lena n-áirítear comhordanáidí greille (ITM) de na coirnéil trinse go léir agus OD leibhéal bonn gearrthóga agus taiscí, gnéithe agus struchtúir seandálaíochta) agus achoimre ghearr ar a n-ábhar.
- Uimhir aitheantóra uathúil a thabhairt do gach gné/comhthéacs seandálaíochta i ngach trinse tástála a cheanglaíonn iad leis an trinse tástála ina bhfuarthas iad. Níl sé cuí uimhir amháin a úsáid le haghaidh gnéithe / comhthéacsanna i dtrinsí tástála éagsúla.
- Achar iomlán na tochailte i méadracha cearnacha agus toirt iomlán an ábhair thochailte i méadracha ciúbacha, atá chomh cruinn agus is féidir, a sholáthar. Ní mór achar na dtoghailtí trialacha a léiriú mar chéatadán den limistéar iomlán atá faoi fhorbairt.
- Líníocht shoiléir, le huimhreacha comhthéacs, leibhéil agus téacs mínithe, a léiríonn leagan amach na ngnéithe seandálaíochta i dtaca leis an bhforbraíocht SCT atá beartaithe, léarscáileanna stairiúla más cuí, le gach tionchar léirithe go hachomair.
- Seicheamh stratagrafach (ón mbonn aníos), le comhthéacsanna uimhrithe agus le cur síos achomair ar gach sraith/gné le toisí agus lena dhóthain grianghraf mínitheach agus líníochtaí mínitheacha.
- Leibhéil uachtair agus íochtair gach trinse agus a sil-leagan seandálaíochta i gcoibhneas le TO.
- Taifead ar líon agus ar chineál na bhfionnachtana a gnóthaíodh.
- Catalóg aimsithe chun taifead a dhéanamh ar aon déantáin a aisghabhtar, de réir chaighdeán AMÉ, lena n-áirítear an seoladh coinneála le haghaidh déantán agus taifid tochailte. Ba cheart tuarascálacha speisialaithe ar aicmí réad seandálaíochta a chur san áireamh, nuair is cuí, agus na torthaí a chomhtháthú sa tuarascáil stratagrafaíochta.
- Anailís ar aon samplaí a tógadh, mar aon le haon fhianaise dhátú eolaíoch a fuarthas agus na torthaí céanna.
- Taifead de struchtúir/gnéithe seandálaíochta a aithníodh, a thaispeántar ar phleananna scálaithe, le comhordanáidí cúinne ITM agus leibhéil OD. Ba cheart an chuid trinse a tharraingt de láimh ar scála 1:10 nó 1:20 (nuair is indéanta) agus ba cheart go n-áireofaí léi leibhéil OD agus uimhreacha comhthéacs, fótagramiméadracht, nuair is indéanta, chomh maith le téacs míniúcháin chun léamh a dhéanamh ar ailt simplí. Ba chóir go mbeadh trinsí mór go leor chun ligean don seandálaí é seo a dhéanamh.
- Taifead grianghrafadóireachta iomlán den nós imeachta tochailte tástála. Mura rabhthas in ann trasghearradh mionsonraithe a tharraingt, ba chóir a mhíniú cén fáth.

Féach Aguisín 1 do theimpléad tuarascála molta.

4.3 Tochailt Seandálaíochta Iomlán ('Caomhnú le Taifead')

I gcás nach féidir tionchair ar sheandálaíocht a sheachaint, ba cheart tochailt iomlán a dhéanamh chun tionchar na n-oibreacha a mhaolú trí na hiarsmaí seandálaíochta a chaomhnú trí thaifead. Is é caomhnú le taifead an maolú a dhéantar nuair nach bhfuil aon rogha eile ann, agus is cuid thábhachtach de bheartas an Stáit é an prionsabal seo i dtaca le hoidhreacht seandálaíochta. Ní mór gach rogha réasúnta chun tionchar ar iarsmaí seandálaíochta a sheachaint, a chur san áireamh, agus ní féidir caomhnú le taifead a dhéanamh go dtí go ndearbhaíonn SSN, ina bhreithiúnas féin, nach bhfuil na roghanna eile indéanta. Sula gcuirfear ceadú ar fáil le haghaidh tochailt seandálaíochta iomlán, beidh dóthain fianaise ag teastáil ón SSN ón údarás conraitheoireachta go bhfuil na roghanna go léir maidir le caomhnú in situ ídithe.

Mar a luaitear freisin i *mBeartas agus Treoirínte na Roinne maidir le Tochailt Seandálaíochta (1999)*,¹⁹ i ngach cás, ní mór na modhanna tochailte atá beartaithe a bheith oiriúnach do na cineálacha seandálaíochta laistigh den láithreán agus a bheith deartha chun an méid eolais nua ar an am atá thart is féidir a fháil ón imscrúdú seandálaíochta a uasmhéadú. Ba chóir don mhodheolaíocht a bheith bunaithe ar eolas a fuarthas roimh ré ó MDB, suirbhé allamuigh, agus imscrúduithe eile amhail suirbhéanna geoifisiceacha, taighde stairiúil agus imscrúduithe trialacha seandálaíochta. Baineann sé seo le gach straitéis maolaithe seandálaíochta, lena n-áirítear monatóireacht seandálaíochta nuair nach mór do riachtanais áirithe monatóireachta (d'oibreacha dreidireachta mar shampla) a bheith oiriúnach do riachtanais na straitéise seandálaíochta. Ba cheart don ST athbhreithniú a dhéanamh ar an modheolaíocht agus í a fhorghas ag an údarás conarthach sula gcuirfear faoi bhráid an SSN í lena formheas. D'fhéadfadh sé go gcaithfí aghaidh a thabhairt freisin ar mhaolú a bhaineann le tionchar iarmharach na tochailte ar thaiscí/gnéithe/struchtúir seandálaíochta atá fágtha.

Beidh gá le faomhadh mar chuid den phróiseas ceadúnaithe seandálaíochta nó den phróiseas um Thoilíú an Aire (Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930 go 2014) chun an mhodheolaíocht don tochailt a dhéanamh. Ní mór iarratas a dhéanamh ar cheadúnas le modheolaíocht a bhaineann go sonrach leis an láithreán ina dtugtar breac-chuntas ar an straitéis atá le húsáid le linn na tochailte beartaithe. Ba chóir go n-áireofaí (ar a laghad) faisnéis faoi na ceannteidil seo a leanas i straitéis den sórt sin, mar atá leagtha amach i *mBeartas agus Treoirínte na Roinne maidir le Tochailt Seandálaíochta (1999)*:

- Cúlra seandálaíochta agus stairiúil na tochailte beartaithe.
- Tosaíochtaí taighde seandálaíochta na tochailte beartaithe, bunaithe ar thaighde roimh ré, cúlra stairiúil agus seandálaíochta.
- Méid, suíomh agus scóip na tochailte atá beartaithe.
- Modhanna na tochailte atá beartaithe. Má tá sé faoi uisce, ba cheart go n-áireofaí sa mhodheolaíocht sonraí maidir leis an bhfoireann tumadóireachta seandálaíochta faoi uisce, an próiseas tochailte, conas a chosnófar an láithreán le linn aga neamhfhónaimh go dtí go mbeidh an tochailt curtha i gcrích.
- Méid agus taithí na foirne a bheidh ina bun.
- Straitéisí samplála beartaithe agus moltaí chun déileáil le hábhair orgánacha agus taisí daonna i gcás ina dtiocfar orthu.

¹⁹ <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/excavation-policy-and-guidelines.pdf>

- An straitéis aisghabhála déantáin atá beartaithe (is ceanglas caighdeánach é brath miotail ar gach tochailt a bhaineann le FRS).
- An clár foilsithe/scaipthe poiblí atá beartaithe.

Eolas eile is féidir a bheith san áireamh sa mhodheolaíocht ná:

- bealach isteach agus amach an láithreáin.
- Conas a dhéanfar an láithreán/gnéithe/struchtúir/réada a dhaingniú agus a chosaint le linn na tochailte nuair a fhágann an fhoireann an suíomh gach lá.
- Conas a dhéanfar an suíomh a thochailt chun modhanna aisghabhála a uasmhéadú (mar shampla trí uirlisí láimhe nó trí dhreidire a shúchán le cartadh a bhaint amach ar an dromchla).
- Conas a dhéanfar suirbhé/geo-thátal ar struchtúir/gnéithe/taiscí/réada ar an suíomh.
- Conas a dhéanfar ábhar a aisghabháil go sábháilte (de réir chaighdeáin AMÉ).
- Conas a stórálfar ábhar (lena n-áirítear iarsmaí orgánacha) le linn tochailte (de réir chaighdeáin AMÉ).

Tugtar liosta iomlán d'ábhair na tuarascálacha tochailte deiridh, agus teimpléad molta, in Aguisín 1.

4.4 Monatóireacht Seandálaíochta

Déantar monatóireacht seandálaíochta go ginearálta tar éis measúnuithe seandálaíochta roimh ré a dhéanamh don TMTTT/UAIA, agus é mar chuspóir taiscí seandálaíochta, gnéithe, struchtúir, réada, báid bhriste agus ábhair eile nár aithníodh roimhe seo a aithint agus a chosaint a bhféadfadh oibreacha FRS teacht orthu nó a bhféadfadh na hoibreacha FRS dul i bhfeidhm orthu ar bhealach eile.

Ós rud é go ndéantar monatóireacht seandálaíochta go ginearálta le linn chlár tógála an chonraitheora oibreacha (Céim IV), tá sé riachtanach nach ndéantar é mar phríomh-mhodh maolaithe ach mar mhodh chun déileáil le haon rioscaí iarmharacha don oidhreacht seandálaíochta atá fós tar éis measúnuithe agus maolaithe roimh ré a chur i gcrích. Má aimsítear seandálaíocht le linn oibreacha tógála, is minic a bhíonn moill ann mar thoradh ar na tionchair a bheith á maolú. Tá sé ríthábhachtach, más féidir, go ndéantar measúnachtaí agus maoluithe oidhreachta cultúrtha mionsonraithe chun na rioscaí sin a aithint agus a bhainistiú. Is féidir an méid seo a leanas a dhéanamh mar chuid den mhonatóireacht seandálaíochta (ach ní liosta uileghabhálach é):

- Monatóireacht ar oibreacha talún (láithreáin athfhorbraíochta nó úrnua/oibreacha i gceantair uirbeacha/gabháil sráide nó bóthair/bruacha abhann/cladach locha).
- Monatóireacht a dhéanamh ar oibreacha SI (claiseanna tástála geoiteicniúla, samplaí grab).
- Oibreacha monatóireachta ar chríos cósta/críos urthrá/críos idirthaoideach.
- Monatóireacht ar oibreacha dreidireachta.
- Monatóireacht ar chartadh dreidireachta le measúnacht brathadóireachta miotail.
- Monatóireacht thréimhsiúil/eadrannach.

Ar an gcéad dul síos, ba cheart don chonraitheoir seandálaíochta Ballstát a dhréachtú don údarás conraitheoireachta, a ndéanfaidh an ST athbhreithniú air. Cuirfear na MS agus iarratais ar cheadúnas nó ar thoiliú faoi bhráid an SSN lena n-athbhreithniú agus lena gceadú.

Monatóireacht agus Measúnacht ar Chartadh Dreidireachta

I gcásanna áirithe, ba cheart go n-áireofaí sa mhodheolaíocht faireacháin seandálaíochta do thionscadal FRS measúnú seandálaíochta ar mhilleadh dreideáilte/tochailte a bhaintear as leapacha abhann, srutháin, timpeallachtaí gláracha, agus uiscebhealaí eile. Is féidir leis an ábhar sin a bheith an-saibhir ó thaobh réad agus ábhair sheandálaíochta de, ábhair orgánacha san áireamh, go háirithe i gceantair uirbeacha. Go ginearálta, is é cur chuige an SSN, i gcomhairle leis an Ard-Mhúsaem, go ndéantar measúnú ar spoil dreideáilte trí leathadh, cuardach a dhéanamh ar rudaí, agus brath miotail (le haghaidh rudaí miotail). Chun déantáin a chruthú go cruinn, i gcás inarb indéanta, ba cheart cuardach agus brath miotail a dhéanamh sula dtarlaíonn bulc-thochailtí, mar shampla i gcás ina ndearnadh leapacha abhann a dhí-uisce agus a nochtheadh go sealadach. Leantar an cur chuige ginearálta seo a leanas cás ar chás agus cartadh dreidireachta á bhaint de láithreán:

- Measúnú toirte 100% ar mhilleadh – gach milleadh ó cheantair atá á ndreideáil laistigh de Chríos na hAcmhainne Seandálaíochta do bhaile stairiúil, laistigh nó gar do raic nó de Chríos Fógra faoi Shéadchomhartha Taifeadta, ag séadchomhartha nó gar do shéadchomhartha atá faoi réir Alt 14 d'Achtanna na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930-2014, nó i gceantair ar eol go traidisiúnta go bhfuil ardchumas iontu ábhar seandálaíochta a bheith iontu (amhail fording agus fálú aibhneacha i mbailte stairiúla).
- Measúnacht ar 25% de thoirt an charta ó gach limistéar eile.
- Measúnacht ar mhilleadh dreideáilte a scálú. Go ginearálta, breithneoidh an SSN an measúnú toirte 25% ar an gcartadh dreideáilte a mhéadú nó a laghdú bunaithe ar na torthaí aisghabhála déantáin thar thréimhse chomhaontaithe.

Ní mór do phearsanra seandálaíochta leordhóthanacha a bheith ar an láthair chun monatóireacht a dhéanamh ar gach gné d'oibreacha do FRS, lena n-áirítear obair in uisce. Ba cheart go mbeadh pearsanra seandálaíochta faoi uisce atá cáilithe go cuí ar fáil chun iniúchtaí tapa a dhéanamh tar éis fionnachtana faoi uisce chun measúnú agus cobhsaíocht a chinntiú. Chun an gá atá le soláthar leordhóthanach pearsanra inniúil agus taithí a léiriú, agus chun aird a tharraingt ar réimsí ar gá breithniú a dhéanamh orthu agus iad i mbun obair den sórt sin, d'fhéadfadh roinnt díobh seo a leanas nó iad go léir a bheith san áireamh i monatóireacht seandálaíochta ar oibríochtaí dreidireachta/tochailte agus d'fhéadfadh roinnt de na ceanglais ghaolmhara nó na ceanglais ghaolmhara go léir a bheith i gceist leo:

Tábla 4: Gníomhaíochtaí agus riachtanais faoi uisce

Gníomhaíocht	Riachtanais
Monatóireacht 24 uair	Dóthain pearsanra seandálaíochta chun oibreacha monatóireachta a chlúdach.
Tochailt Seandálaíochta	Foireann iomlán seandálaíochta tochailte/faoi uisce murar féidir an láithreán/an ghné/an réad a sheachaint i ndiaidh iniúchta.
Cumarsáid	Straitéis chumarsáide lena chinntiú go gcuirfidh oibreoir an ghléasra dreidireacht/tochailtí ar fionraí má aithnítear seandálaíocht fhéideartha.
Cartadh Dreidireachta	Bainistíocht na foirne seandálaíochta chun cartadh dreideáilte a mheas.
Aisghabháil éadálacha	Modheolaíocht chun suímh éadálacha a aithint, a aimsiú, a aisghabháil agus a thaifeadadh; agus déanamh amach an bhfuil na déantáin ceangailte le láithreán seandálaíochta nó an éadálacha aonair iad.

Tábla 4: Gníomhaíochtaí agus riachtanais faoi uisce ar lean

Gníomhaíocht	Riachtanais
Bainistíocht Ardleibhéil	Idirchaidreamh leis an údarás conraitheoireachta, le sainchomhairleoirí agus soláthraithe seirbhíse ábhartha (ST, OPW, údarás áitiúil, conraitheoir oibreacha, conraitheoir seandálaíochta, oibreoirí plandaí agus foireann seandálaíochta féin; tuarascálacha rialta chuig údarás conraitheoireachta, lena n-athbhreithniú ag an ST).
In abhainn/ar chladach locha/i ngar don chladach	Monatóireacht ón mbruach/gcladach má thugann sé radharc iomlán ar an ábhar a bhfuil dreidireacht á déanamh air.
Ceadúnais/Toilithe	MS agus tiomsú agus cur isteach iarratais ar cheadúnas/toiliú.
Oibreacha dreidireachta iomadúla	Seandálaithe monatóireachta iomadúla.
Oibreacha iarthochailte	Gach tochailt seandálaíochta de réir caighdeán, le léirmhíniú ar éadálacha agus fionnachtana faoi uisce in éineacht léi. anailís agus caomhnú speisialtóra go gach éadail leathbháite.
Tuairisciú	Tuarascáil monatóireachta dreidireachta tiomnaithe le bheith mar chuid den Tuarascáil Deiridh.
Bainistíocht foirne	An fhoireann monatóireachta seandálaíochta a chomhordú chun gléasra agus innealra iomadúil a chlúdach; cuntais laethúla; tuarascálacha rialta.
Fionnachtain agus maolú faoi uisce	Meariniúchadh seandálaíochta tumadóireachta déanta ag seandálaithe faoi uisce, ag a bhfuil an taithí agus na cáilíochtaí cuí, chun measúnacht a dhéanamh ar sheandálaíocht agus chun láithreáin/gnéithe/déantáin a dhaingniú sula n-aontaítear ar mhaolú eile.
Ábhar leathbháite	Ábhar a aisghabháil a bhfuil obair láithreach agus stóráil shealadach in umair choinneála de dhíth air.
Laistigh den chúrsa uisce/amuigh ón gcósta	Ba chóir go mbeadh seandálaithe monatóireachta ar an ngléasra dreidire/gar dó chun monatóireacht a dhéanamh ar na hoibreacha.

Ceadúnú na Monatóireachta Seandálaíochta

Ní mór an mhonatóireacht seandálaíochta a dhéanamh faoi cheadúnas. Deimhneoidh sé seo nach mbeidh aon mhoill inseachanta ann a bhainfidh le hiarratais ar cheadúnas ina dhiaidh seo chun tionchair na forbraíochta ar aon seandálaíocht a aimsítear a mhaolú. Má tá an tseandálaíocht a n-imreofar tionchar uirthi faoi uisce, seans go mbeidh ceadúnas faoi réir Alt 26 (Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta 1930) agus ceadúnas faoi réir Alt 3 (Acht na Séadchomharthaí Náisiúnta (leasú) 1987 ag teastáil (féach Rannóg 3.2).

Iniúchtaí Leantacha

D'fhéadfadh sé go mbeadh gá le cigireachtaí leantacha tréimhsiúla tar éis na príomhoibreacha a bheith curtha i gcrích, mar chuid den mhaolú comhaontaithe. D'fhéadfadh sé go mbeadh orthu sin measúnú a dhéanamh ar éifeachtacht beart maolaithe áirithe a cuireadh i bhfeidhm (mar shampla, bacainní nó scagadh chun tionchair ar láithreáin íogaire seandálaíochta, nó oidhreachta tógtha, meicníochtaí cobhsaíochta do láithreáin nó gnéithe faoi uisce a chosc nó a laghdú) nó iniúchadh a dhéanamh ar láithreáin/gnéithe/réada nua-aimsithe a caomhnaíodh in situ chun a chinntiú nach dtarlóidh aon tionchair iarmharacha gan choinne.

Fíor 5: Sonraí pommel claíomh Lochlannach a thángthas air le linn dreidireachta ar an Muaidh, Co. Mhaigh Eo i 1963 (© Ard-Mhúsaem na hÉireann).

Tuilleadh Léitheoireachta

Tuilleadh Léitheoireachta

Treoirlínte um Chosaint Oidhreachta Ailtireachta d'Údaráis Phleanála. An Roinn Ealaíon, Oidhreachta agus Gaeltachta, 2011. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.buildingsofireland.ie/app/uploads/2019/10/Architectural-Heritage-Protection-Guidelines-for-Planning-Authorities-2011.pdf>

Áiteanna do Dhaoine, Beartas an Rialtais ar Ailtireacht 2009-2015. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://assets.gov.ie/224573/aac6d6ce-8a48-49a8-85f0-76da56be8ba4.pdf>

Interpretation of definitions of project categories of annex I and II of the EIA Directive. An tAontas Eorpach, 2015. Ar fáil le híoslódáil ag: http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/cover_2015_en.pdf

Treoirlínte maidir leis an bhFaisnéis a chuimseofar i Ráitis Tionchair Timpeallachta. An Ghníomhaireacht um Chaomhnú Comhshaoil, 2002. Ar fáil le híoslódáil ag: [http://www.epa.ie/pubs/advice/ea/guidelines/Project archaeologist_Guidelines_EIS_2002.pdf](http://www.epa.ie/pubs/advice/ea/guidelines/Project%20archaeologist_Guidelines_EIS_2002.pdf)

Nótaí Faisnéise faoin gCleachtas Reatha (maidir le Ráitis Tionchair Timpeallachta a ullmhú), 2003. An Ghníomhaireacht um Chaomhnú Comhshaoil. Ar fáil le híoslódáil ag: [https://www.epa.ie/pubs/advice/ea/guidelines/Project archaeologist_advice_on_EIS_2003.pdf](https://www.epa.ie/pubs/advice/ea/guidelines/Project%20archaeologist_advice_on_EIS_2003.pdf)

Foirmeacha ábhartha (Foirm 1 & 2 SSN) chun críocha na seandálaíochta agus critéir in úsáid ag SSN chun iarratais a mheas. Ar fáil le híoslódáil ag: http://www.epa.ie/pubs/forms/lic/das/DaS_GuidanceDocumentV7.pdf

Sonraí leictreonacha faoi láithreáin, struchtúir agus gnéithe oidhreachta tógtha: www.buildingsofireland.ie

Framework and Principles for the Protection of the Archaeological Heritage (Creat agus Prionsabail um Chosaint na hOidhreachta Seandálaíochta), An Roinn Cultúir, Oidhreachta agus Gaeltachta 1999. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/framework-and-principles-for-protection-of-archaeological-heritage.pdf>

Policy and Guidelines on Archaeological Excavation (Polasaí agus Treoirlínte maidir le Tochailt Seandálaíochta), An Roinn Cultúir, Oidhreachta agus Gaeltachta 1999. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/excavation-policy-and-guidelines.pdf>

(Treoirlínte d'Údair na dTuarascálacha ar Thochailt Seandálaíochta SSN), An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta

Treoirlínte d'Údaráis Phleanála agus don Bhord Pleanála maidir le Measúnacht Tionchair Timpeallachta a Dhéanamh, 2013, An Roinn Tithíochta, Rialtais Áitiúil agus Oidhreachta

Beartas Náisiúnta um Chosaintí Baile. An Roinn Comhshaoil, Oidhreachta agus Rialtais Áitiúil. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.archaeology.ie/sites/default/files/media/publications/national-policy-on-town-defences.pdf>

Treoirlínte maidir le Ceadúnais agus Toilithe. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.archaeology.ie/publications-forms-legislation>

Guidelines for the Assessment of Archaeological Heritage Impacts on National Road Schemes (Treoirlínte maidir le Tionchair na hOidhreacht Seandálaíochta ar Scéimeanna Náisiúnta Bóithre a Mheas). An tÚdarás um Bóithre Náisiúnta, 2005a. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.tiipublications.ie/downloads/SRM/12-Archaeology-Planning-Guidelines-2005.pdf>

Treoirlínte chun Tionchair na hOidhreacht Tógtha ar Scéimeanna Bóithre Náisiúnta a Mheasúnú. An tÚdarás um Bóithre Náisiúnta, 2005b. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.tiipublications.ie/downloads/SRM/14-Architectural-Planning-Guidelines-2005.pdf>

Environmental Impact Assessment of National Road Schemes – A Practical Guide (Measúnacht Tionchair Timpeallacha ar Scéimeanna Náisiúnta Bóthair – Treoir Phraiticiúil). An tÚdarás um Bóithre Náisiúnta, 2008. Ar fáil le híoslódáil ag: <https://www.tii.ie/technical-services/environment/planning/Environmental-Impact-Assessment-of-National-Road-Schemes-Practical-Guide.pdf>

Coinbhinsiún UNESCO maidir leis an Oidhreacht Chultúrtha Faoi Uisce a Chosaint agus na Rialacha a ghabhann léi, 2001. Ar fáil ar: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000126065>

An Coinbhinsiún chun Oidhreacht Seandálaíochta na hEorpa a Chosaint (athbhreithnithe) (Vaileite, 1992). Ar fáil ar: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention>

Bunachar Fhardal Long Briste na hÉireann (BSFLBÉ). Cruachóip ar fáil trí choinne leis an ASU.

Wreck Viewer ar líne (le rochtain bhreise ar an BSFLBÉ): <https://dahg.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=89e50518e5f4437abfa6284ff39fd640>

